

		Академија за хумани развој Теразије 34, 11000 Београд
---	--	--

Мастер академске студије – Образовање васпитача

МАСТЕР РАД

РОМАНИ АРСЕНА ДИКЛИЋА: СЛОБОДА КАО ОСНОВ САМОВАСПИТАЊА

Ментор:

доц. др Александра Петровић

Студент:

Данијела Јевремовић

Број индекса: 3046/25

Београд, 2026.

Садржај

РОМАНИ АРСЕНА ДИКЛИЋА: СЛОБОДА КАО ОСНОВ САМОВАСПИТАЊА	1
1. Увод.....	4
2. Теоријски оквир	7
2.1. Слобода и егзистенција	7
2.2. Слобода и одговорност	11
2.3. Слобода и васпитање	13
2.4. Развој слободног бића кроз процес васпитања	15
2.5. Васпитање и самоваспитање.....	17
3. Тематске поставке Диклићевић романа.....	20
3.1. Шта тематизује Арсен Диклић: роман као књижевни жанр.....	20
3.2. Опозициони модели (добро – зло, светло – тама, невиност – идеологија)	24
3.3. Морални судови	26
3.4. Психолошке структуре јунака (о слободи).....	28
3.5. Рат као сурова школа живота: Одрастање у Диклићевом роману	30
3.6. Архетипови и колективно несвесно	32
4. Позиција детета у Диклићевим романима	35
4.1. Деца и њихови идеали	35
4.2. Слободно дете је одговорно дете	37
4.3. Пuteви самоваспитања и саморазумевања	39
4.4. Борбеност и самосталност	41
5. Методолошки оквир рада.....	43
5.1. Предмет и проблем истраживања	43
5.2. Циљ истраживања	43
5.3. Хипотезе истраживања	44
5.4. Методе истраживања	44
5.5. Инструмент истраживања	44
5.6. Узорак истраживања	44
5.7. Техника прикупљања података.....	45
5.8. Начин обраде података	45

5.9. Резултати истраживања	46
5.10. Дискусија на основу резултата истраживања.....	60
Закључак	64
Прилози.....	66
Прилог 1 - Припрема за усмерену активност васпитача.....	66
Прилог 2 - Упитник за васпитаче.....	70
Ставови васпитача о слободи као основи самоваспитања деце предшколског узраста	70
Литература.....	74

1. Увод

Књижевност за децу представља једно од најзначајнијих подручја књижевног стваралаштва јер истовремено испуњава естетску, сазнајну и васпитну функцију. Она омогућава детету да кроз свет уметничке фикције упозна различите животне ситуације, развија машту, критичко мишљење и емоционалну зрелост, али и да формира сопствени систем вредности. За разлику од других облика васпитног деловања, књижевност не намеће готове моделе понашања, већ кроз идентификацију са књижевним јунацима и њиховим искуствима подстиче читаоца да самостално промишља о моралним дилемама, одговорности и последицама сопствених избора. Управо због тога књижевност за децу има важну улогу у процесу васпитања и самоваспитања младог човека.

У оквиру српске књижевности за децу значајно место припада Арсену Диклићу, чије стваралаштво представља спој високе књижевне вредности и снажне васпитне поруке. Његови романи не заснивају се на поучности у традиционалном смислу, већ кроз уверљиво приказане животне околности, психолошки разрађене ликове и сложене моралне ситуације омогућавају читаоцу да самостално гради ставове о добру и злу, правди, пријатељству, одговорности и слободи. Диклић приказује детињство као динамичан процес у којем се личност обликује под утицајем породице, вршњака, друштвених околности и сопствених искустава. Његови јунаци нису идеализована деца без мана, већ личности које греше, преиспитују себе, уче из сопствених поступака и постепено сазревају. Посебна вредност Диклићевих романа огледа се у томе што је одрастање представљено као сложен процес стицања животног искуства. Уместо једноставних подела на позитивне и негативне ликове, аутор обликује свет у коме су морални избори често тешки, а последице одлука далекосежне. Дете је приказано као активан учесник сопственог живота, способно да доноси одлуке, преузима одговорност и постепено изграђује сопствени идентитет. На тај начин Диклићево дело превазилази оквире авантуристичког или дечјег романа и постаје простор у којем се разматрају универзална питања људске егзистенције.

Једно од централних питања које прожима Диклићево стваралаштво јесте питање слободе. Слобода није представљена као могућност да појединац чини све што пожели, већ као способност да свесно бира између различитих могућности и да прихвати одговорност за последице сопствених поступака. Такав приступ одговара савременим филозофским и

педагошким схватањима слободе, према којима се истинска слобода остварује тек онда када је прати морална одговорност. У том смислу, слобода постаје један од темеља развоја личности, јер подразумева самосталност у расуђивању, критичко промишљање и способност доношења етички утемељених одлука.

Неодвојиво од питања слободе јесте и питање васпитања. Савремена педагогија све више наглашава да васпитање није једносмеран процес у којем одрасли обликују дете према унапред задатим моделима, већ сложена интеракција у којој дете активно учествује у сопственом развоју. Циљ васпитања није стварање послушног појединца, већ развијање личности способне за самостално мишљење, критичко расуђивање, сарадњу са другима и преузимање одговорности за сопствене поступке. У том процесу посебан значај има самоваспитање, које представља највиши степен личног развоја. Оно подразумева да појединац постепено преузима одговорност за сопствени морални, интелектуални и емоционални развој, ослањајући се на усвојене вредности и сопствено искуство. У Диклићевим романима процес самоваспитања није приказан као последица спољашњег наметања правила, већ као резултат личног искуства. Његови јунаци одрастају у околностима које од њих захтевају зрелост, храброст и способност доношења тешких одлука. Они уче кроз сопствене успехе и неуспехе, кроз односе са породицом, пријатељима и окружењем, али и кроз суочавање са страхом, губицима и моралним дилемама. Управо та искуства постају основа њиховог самоспознавања и постепеног изградње личног идентитета.

Посебно место у Диклићевом стваралаштву заузима мотив рата, који није приказан искључиво као историјски догађај, већ као специфично животно искуство које убрзава процес одрастања. Ратне околности стављају децу у ситуације у којима су приморана да пре времена преузму одговорност, да се суоче са страхом, губицима и неизвесношћу, али и да развију снажан осећај солидарности, хуманости и моралне доследности. У таквим условима испољавају се њихове најважније људске особине, а процес сазревања добија посебну психолошку и етичку димензију. Тематски свет Диклићевих романа заснива се и на бројним супротностима које обликују структуру дела. Сукоби добра и зла, светлости и таме, детињства и света одраслих, невиности и идеолошких притисака, страха и храбрости представљају основу на којој се граде моралне дилеме јунака. Управо кроз ове опозиције читаоцу се омогућава да сагледа сложеност људске природе и схвати да моралне вредности

нису дате једном заувек, већ се изграђују кроз животно искуство и лични избор. Поред тога, Диклићеви ликови поседују изражену психолошку сложеност. Њихови поступци нису последица искључиво спољашњих околности, већ унутрашњих дилема, страхова, жеља и настојања да пронађу сопствени пут. Управо зато психолошка анализа ликова представља важан аспект разумевања његових романа, јер открива начин на који се формирају морална уверења, развија осећај личне одговорности и обликује свест о слободи као једној од основних људских вредности.

Посматрани из књижевнотеоријске, филозофске и педагошке перспективе, Диклићеви романи показују да је дете активан стваралац сопственог развоја. Његово одрастање не зависи искључиво од утицаја средине, већ и од личне спремности да прихвати искуства, преиспитује себе и непрестано развија сопствене потенцијале. Управо зато ова дела представљају значајан предмет проучавања не само у области књижевности за децу, већ и у педагогији, психологији и филозофији васпитања, јер указују на дубоку повезаност књижевног текста са формирањем слободне, одговорне и морално зреле личности.

2. Теоријски оквир

2.1. Слобода и егзистенција

Егзистенција означава постојање, бистовање и сам чин живљења. У филозофији и психологији овај појам описује човеково лично искуство живота, његову слободу, изборе и одговорност за сопствене поступке. Према егзистенцијализму, човек не добија унапред одређену суштину, већ је ствара својим одлукама и делима. У свакодневном говору, егзистенција се најчешће односи на обезбеђивање основних услова за живот, као што су храна, становање и запослење. Због тога се често користи израз „борба за егзистенцију“, који означава настојање човека да обезбеди средства неопходна за опстанак. Са научног и онтолошког становишта, егзистенција се бави питањима шта значи постојати и шта све чини стварност. Она истражује разлику између материјалног постојања, које можемо опазити, и апстрактних појмова, као што су идеје, вредности и мисли. Због тога је појам егзистенције један од најважнијих у филозофији, јер помаже у разумевању човека, његовог живота и смисла постојања.

Постоје три важна начина на која се може разумети појам егзистенције, кроз филозофију, психологију и теологију.

У филозофији егзистенцијализма човек и његово лично искуство налазе се у средишту пажње. Основна идеја је да се човек прво рађа и постоји, а тек касније својим изборима и поступцима обликује своју личност и живот. Филозофи попут Жан-Пола Сартра сматрали су да је човек потпуно слободан, али и одговоран за своје одлуке. Албер Ками је истицао да живот понекад делује бесмислено, али да човек ипак може пронаћи смисао прихватајући ту стварност и настављајући да живи. Серен Кјеркегор је наглашавао значај појединца, личне вере и суочавања са стрепњом.

Како бисмо разумели шта је слобода, важно је упознати ставове филозофа Жан-Пола Сартра. Он сматра да човек нема унапред одређену природу или судбину. Према његовом мишљењу, човек се прво рађа и појављује у свету, а тек касније, својим изборима, поступцима и одлукама, гради своју личност и одређује какав ће постати. То значи да је сваки човек одговоран за оно што јесте. Сартар (1984) је познат по тврдњи да је „човек осуђен да буде слободан“. То значи да човек увек мора да доноси одлуке, чак и када одлучи

да ништа не предузме. И тада је направио избор. Због тога слобода није само право, већ и велика одговорност. Човек не може кривити друге или околности за своје поступке, јер је сам одговоран за свој живот. Ова одговорност често изазива несигурност и страх, јер не постоји неко ко ће уместо нас донети исправну одлуку. Не постоји виша сила или правило које може уместо њега да одлучује шта је исправно. Чак је и одлука да се ништа не предузме такође избор. Таква слобода често изазива тескобу. Кјеркегор је овај осећај назвао „вртоглавицом слободе“, јер човек схвата да су му отворене бројне могућности и да је сам одговоран за своје поступке. Страх не долази од спољашњих опасности, већ од свести о сопственој слободи. Многи људи покушавају да избегну ту одговорност тако што се крију иза улога, друштвених правила или традиције. Сартр је то назвао „лошом вером“. Насупрот томе, аутентичан живот подразумева прихватање сопствене слободе, доношење одлука у складу са личним уверењима и спремност да се снесе последице тих избора. Сартрово схватање слободе може се повезати и са васпитањем. Дете се рађа у околностима које није само изабрало. Оно не бира своје родитеље, породицу, место рођења, националност, материјални положај нити време у ком живи. То су околности које су му дате и на које у почетку не може да утиче. Међутим, како одраста, дете постепено учи да доноси одлуке и заузима став према тим околностима. Управо ту почиње улога васпитања – да помогне младој особи да, без обзира на услове у којима живи, развија самосталност, одговорност и способност доношења добрих избора.

Слично је размишљао и филозоф Имануел Кант, али је слободу повезао са моралом. Према Канту, човек мора бити слободан да би могао да разликује добро од лошег и да поступа морално. Ако би људи били вођени само природним нагонима, не би могли да буду морално одговорни за своје поступке. Зато је Кант сматрао да је слобода основа моралног понашања и васпитања. Његова позната мисао „Треба, дакле можеш“ значи да, ако човек има моралну дужност да нешто учини, онда има и способност да то учини.

Код Камија, слобода се јавља кроз суочавање са апсурдом света. Пошто живот нема унапред дат смисао, човек је слободан да га сам створи. Управо у тој побуни против бесмисла лежи могућност да живот добије лични значај. Ками поставља питање смисла живота у свету који делује апсурдно кроз мисао „Само је један истински озбиљан филозофски проблем: самоубиство.“ (Ками, 2008).

Занимљива су још нека тумачења слободе и егзистенције. Навешћемо нека од њих. Слобода није само одсуство спољашњих ограничења већ је способност да човек буде оно што јесте, сматра Фром (1986), а Жан-Жак Русо (1993) истиче да се човек рађа слободан, а да је свуда у оквима. Позната је и мисао Јована Дучића да „права срећа човекова биће ако постигне своје ослобођење од других људи“ (2004). Из оваквог схватања произлази и критика мишљења да су човекови поступци у потпуности одређени наслеђем или средином. Често се може чути да је неко „такав због гена“ или да се лоше понаша зато што је одрастао у сиромаштву или неповољном окружењу. Иако биолошки и друштвени фактори имају велики утицај на развој детета, они не одређују у потпуности његову будућност. Васпитање зато има важну улогу да препозна тешкоће са којима се дете суочава, али истовремено да га охрабри да верује да својим изборима, трудом и одговорним понашањем може да мења свој живот.

Слобода, међутим, не доноси само могућност избора већ и одговорност, што код многих младих људи изазива несигурност и тескобу. Данас су они суочени са великим бројем могућности – од избора школе и занимања до начина живота и утицаја друштвених мрежа. Управо због толико различитих избора многи осећају страх да не донесу погрешну одлуку. То се често испољава кроз испитну анксиозност, несигурност приликом избора факултета или занимања, као и страх од неуспеха. Зато је задатак васпитања да помогне младима да развију самопоуздање, критичко мишљење и способност да прихвате одговорност за своје одлуке, јер је то један од најважнијих услова за развој слободне и зреле личности.

У психологији, егзистенција се повезује са егзистенцијалном кризом, која настаје када човек почне да се пита који је смисао његовог живота. Такве кризе се најчешће јављају током важних животних промена. Према Ирвину Јалому, човек се суочава са четири основна изазова: смрћу, слободом и одговорношћу, усамљеношћу и осећајем бесмисла. Виктор Франкл је сматрао да човек може превазићи и најтеже околности ако у свом животу пронађе јасан смисао и циљ.

У теологији и метафизици, егзистенција се тумачи као Божји дар. Према овом схватању, човеков живот није случајан, већ има унапред одређену сврху. Земаљски живот посматра се као привремена етапа која припрема човека за вечни живот и духовно испуњење.

У књижевности, егзистенција се тумачи као човеково постојање, његова потрага за смислом живота и суочавање са основним животним питањима. Књижевна дела често приказују јунаке који размишљају о својој слободи, одговорности, усамљености, страху, смрти и сопственом идентитету. Писци кроз ликове истражују како човек доноси одлуке, како се носи са животним тешкоћама и на који начин покушава да пронађе смисао свог постојања. Егзистенцијалне теме су посебно изражене у делима егзистенцијализма, где се наглашава да сваки појединац сам обликује свој живот и сноси одговорност за своје изборе. Зато се у књижевности егзистенција не посматра само као биолошко постојање, већ као унутрашња борба човека да разуме себе, свет око себе и смисао свог живота.

Егзистенција и слобода су нераздвојни појмови у егзистенцијализму. Основна идеја је да човек најпре постоји, а тек кроз своје изборе и поступке гради своју суштину. Не постоји унапред одређена људска природа нити судбина која одређује ко ћемо бити. Човек није готово биће, већ стални пројекат. За разлику од предмета који имају унапред задату сврху, човек сам обликује свој живот. Сваким избором он одлучује какав ће постати. Укратко, егзистенцијализам учи да је човек слободно биће које својим изборима непрестано обликује себе. Иако слобода доноси несигурност и одговорност, она човеку омогућава да постане творац сопственог живота и идентитета.

2.2. Слобода и одговорност

Слобода и одговорност су међусобно повезане. Човек не може бити истински слободан ако није спреман да прихвати последице својих поступака. Ако слобода није праћена одговорношћу, она може прерасти у самовољу. Ова самовоља се повезује са понашањем без поштовања других људи и правила. Према мишљењу Жан-Пола Сартра, човек је одговоран не само за себе већ и за вредности које својим поступцима показује другима. Када доносимо одлуке, ми истовремено шаљемо поруку о томе шта сматрамо исправним понашањем. Зато сваки наш избор има шири значај и утиче на друштво. Сартар сматра да човек треба да се запита: „Шта би било када би сви поступали као ја?“. Унутрашња питања човека су веома значајна и за самог човека и за друштво у коме се налази. Управо због тога слобода носи велику одговорност и често изазива несигурност и страх од погрешних одлука. Сартар такође упозорава да људи понекад покушавају да избегну одговорност тако што за своје поступке окривљују околности, друге људе или судбину. Он сматра да је то облик самозаваравања. Наиме, човек увек има могућност избора, чак и када су околности тешке.

Слично размишља и Имануел Кант, али слободу и одговорност објашњава на другачији начин. Према Канту, човек треба да поступа онако како би желео да поступају и сви други људи. То значи да пре сваке одлуке треба да размисли да ли би било добро када би такво понашање постало опште правило. На тај начин човек поступа морално и одговорно. Иако Сартар и Кант различито објашњавају порекло моралности, обојица наглашавају да слобода није могућа без одговорности. За Сартра је човек сам одговоран за своје изборе и вредности које ствара, док Кант сматра да се одговорност огледа у поштовању моралних правила која важе за све људе. У оба случаја, слобода подразумева свесно доношење одлука и прихватање последица сопствених поступака.

Слобода и одговорност почињу да се развијају још у најранијем детињству, због чега је улога васпитања у вртићу веома важна. Деца кроз свакодневне ситуације уче да препознају своје поступке, прихвате последице својих избора и развијају осећај одговорности према другима. Према Сартру, човек понекад покушава да избегне одговорност тако што кривицу пребацује на друге или на околности. Он је то назвао „лошом вером“, односно самозаваравањем. Код деце се то може препознати када кажу да су ударила

друга зато што су била испровоцирана или да нису крива јер су и друга деца радила исто. На тај начин избегавају да прихвате сопствену одговорност за своје понашање. Задатак васпитача није само да укаже на погрешан поступак, већ и да помогне детету да схвати да увек може да изабере другачији начин понашања.

Бити човек значи бити одговоран, сматра Ками (2008), док усудити се значи на тренутак изгубити тло под ногама, а не усудити се значи изгубити себе је мишљење Кјеркегор (1988). Франкл (1987) тврди да слобода није последња реч, већ је само део приче и половина истине и да њену позитивну страну представља одговорност.

Размишљања Камија, Кјеркегора и Франкла указују на то да су слобода и одговорност нераздвојиво повезане. Ками (2008) истиче да бити човек подразумева преузимање одговорности за сопствене поступке и изборе, док Кјеркегор (1988) наглашава да сваки избор носи ризик и неизвесност, али да избегавање одлука значи одрицање од сопственог идентитета и слободе. Слично томе, Франкл (1987) сматра да слобода сама по себи није довољна, већ да своју праву вредност добија тек онда када је прати одговорност.

Из ових ставова произлази да истинска слобода не подразумева могућност да човек чини све што жели, већ способност да свесно доноси одлуке и прихвата последице својих поступака. Управо зато су слобода и одговорност међусобно условљене, без слободе нема могућности избора, а без одговорности нема истинске слободе.

2.2. Слобода и васпитање

Слобода и одговорност почињу да се развијају још у најранијем детињства. Због тога је улога васпитања у вртићу веома важна. Деца кроз свакодневне ситуације уче да препознају своје поступке, прихвате последице својих избора и развијају осећај одговорности према другима.

Како је могуће развити слободно биће кроз процес васпитања, ако васпитање по себи подразумева вођење, усмеравање и, донекле, ограничавање од стране одраслих? Овај парадокс је централна тачка Кантове мисли о педагогији. Кант формулише један од највећих проблема васпитне праксе: „Један од највећих проблема васпитања јесте како ускладити поковање под законском принудом са способношћу да се служи својом слободом. Јер принуда је потребна! Како да васпитам за слободу под принудом?“ (Кант, 2000).

Кант објашњава да дете мора рано осетити отпор друштва и правила како би научило колико је тешко бити самосталан. Васпитач мора водити рачуна о три кључна правила да би разрешио овај парадокс:

1. Детету се од ране младости мора дозволити да у свим стварима буде слободно (осим у онима где себи штети или где угрожава слободу других).
2. Мора му се показати да своје циљеве може постићи само ако дозволи и другима да постигну своје.
3. Мора му се наметнути принуда (дисциплина) која га води ка томе да само уочи потребу за самоконтролом (Кант, 2000).

Кант полази од идеје да човек није готово биће по рођењу, већ да постаје човек тек кроз процес васпитања. Он наглашава да је човек једино биће које мора бити образовано и вођено ка развоју, јер без тога остаје на нивоу својих природних нагона и импулса. Другим речима, оно што човек постане у великој мери зависи од тога како је васпитаван. У том процесу посебно је важно рано усмеравање и дисциплина. Ако се дете не научи самоконтроли на време, његове природне склоности и „дивљи“ импулси могу се учврстити и касније га отежано водити ка разумном и моралном понашању. Зато васпитање код Канта није само брига или подучавање, већ и обликовање карактера. Он васпитање дели на више ступњева: од основне неге и физичке бригае, преко дисциплине и навикавања на правила,

затим култивисања и социјализације, па све до моралног развоја. Највиши циљ је моралност, односно способност човека да поступа исправно не из страха од казне или жеље за наградом, већ из унутрашњег разумевања да је то добро и исправно. Тако Кант повезује слободу и моралност: човек постаје истински слободан тек онда када научи да сам себи поставља моралне законе и да их следи из разума, а не из спољашњег притиска.

Платон схвата васпитање као дубоку унутрашњу промену човека, а не као просто преношење знања. Према њему, човек већ у себи има способност разумевања, али је она често „успавана“ јер је душа окренута чулним стварима, жељама и погрешним уверењима. Зато васпитање није додавање нечег споља, већ преусмеравање душе ка ономе што је истинито и добро. У чувеној алегорији о пећини из *Државе*, Платон приказује човека као некога ко живи међу сенкама, мислећи да су оне стварност. Васпитање је процес у којем се човек постепено ослобађа тих илузија, „окреће“ ка светлости и на крају спознаје идеју Добра. Тај пут није лак, јер подразумева одрицање од навика и уверења на која је човек навикао. За Платона, слобода није радити шта човек жели, већ унутрашње уређење душе. Када разум управља над жељама и страстима, човек постаје слободан и праведан. Ако страсти преузму контролу, настаје унутрашњи хаос и човек постаје роб сопствених нагона. Зато је васпитање, код Платона, процес „окретања душе“: од привида ка истини, од хаоса ка реду, од несвесног живљења ка свесном и морално исправном деловању.

Према Сартру, човек понекад покушава да избегне одговорност тако што кривицу пребацује на друге или на околности. Он је то назвао „лошом вером“, односно самозаваравањем. Код деце се то може препознати када кажу да су ударила друга зато што су била испровоцирана или да нису крива јер су и друга деца радила исто. На тај начин избегавају да прихвате сопствену одговорност за своје понашање. Задатак васпитача није само да укаже на погрешан поступак, већ и да помогне детету да схвати да увек може да изабере другачији начин понашања.

Ово се јасно види и у ситуацијама вршњачког насиља. Према Канту, није исправно повређивати или понижавати друго дете, јер свака особа заслужује поштовање и не сме бити средство за нечију забаву или доказивање. С друге стране, Сартар би рекао да дете не може да се оправда речима да су и друга деца тако поступала. Свако је само донело одлуку да учествује у таквом понашању и зато сноси одговорност за свој поступак.

2.3. Развој слободног бића кроз процес васпитања

Једно од најважнијих питања педагогије јесте како је могуће развијати слободну личност ако васпитање истовремено подразумева усмеравање, постављање правила и одређена ограничења. Овим питањем посебно се бавио Имануел Кант, који је сматрао да је управо усклађивање дисциплине и слободе највећи изазов васпитног процеса. Према Канту, дете не може одмах да користи своју слободу на одговоран начин. Због тога су у раном узрасту неопходни правила, дисциплина и вођење од стране одраслих. Међутим, циљ дисциплине није ограничавање детета, већ постепено оспособљавање да самостално доноси исправне одлуке. Дете треба да научи да је слободно све док својим поступцима не угрожава себе или друге, као и да сопствене циљеве може остварити само ако поштује права и потребе других људи. На тај начин дисциплина временом прераста у самодисциплину, а спољашња правила постају унутрашња морална начела. Кант је сматрао да човек постаје потпуна личност једино кроз васпитање. Оно не подразумева само стицање знања, већ и развијање самоконтроле, моралности и способности да се поступа исправно без страха од казне или очекивања награде. Крајњи циљ васпитања јесте да човек чини добро зато што разуме да је то морално исправно.

Слично схватање налазимо и код Платона, који васпитање посматра као процес унутрашњег развоја личности. Према његовом мишљењу, васпитање није једноставно преношење знања, већ постепено усмеравање човека ка истини, добру и праведности. Задатак васпитања је да развија разум, како би човек могао да управља својим жељама и поступцима. Само онај ко уме да влада собом може се сматрати истински слободним. Ова схватања могу се повезати и са Сартровом идејом личне одговорности. Према Сартру, човек често настоји да избегне одговорност тако што своје поступке оправдава околностима или понашањем других. Тако се ствара самозаваравање. Код деце се то може уочити када одговорност за непримерено понашање пребацују на другу децу или на спољашње околности. Уместо да прихвате сопствени избор, она покушавају да оправдају своје поступке.

Према Канту, дете не постаје слободно тако што му је све дозвољено, већ тако што постепено учи да контролише своје жеље и поступке. Због тога постављање граница није супротност слободи, већ њен важан предуслов. Ограничено време коришћења дигиталних уређаја, редовно извршавање обавеза и поштовање правила помажу детету да развије

самодисциплину и одговорност. На тај начин оно постепено стиче способност да управља сопственим понашањем, уместо да буде вођено тренутним импулсима и жељама. Овакав став представља и критику претерано попустљивог васпитања, у којем се деци не постављају јасне границе из страха да ће њихова слобода бити угрожена. Иако такво васпитање на први поглед делује као подстицање самосталности, оно може довести до супротног резултата. Деца која не науче да прихватају правила и одлажу задовољење својих потреба често теже развијају самоконтролу, упорност и одговорност. Због тога могу постати зависна од спољашњих подстицаја и мање способна да се носе са изазовима које доноси живот. У том смислу, Кант сматра да васпитање треба да помогне детету да постепено изгради унутрашњу дисциплину и моралну зрелост.

Ове идеје могу се повезати и са Платоновим схватањем васпитања као процеса усмеравања човека ка истини и знању. У савременом друштву Платонова алегорија пећине може се посматрати кроз утицај друштвених мрежа, медија и различитих информација којима су деца свакодневно изложена. Као што су људи у пећини видели само сенке и веровали да је то стварност, тако и данас постоји опасност да појединци прихвате површне садржаје и непроверене информације као истину. Због тога је један од важних задатака васпитања да код деце развија критичко мишљење, способност постављања питања и вредновања информација. Васпитач и родитељ имају улогу да помогну детету да разликује истинито од неистинитог, важно од неважног и трајне вредности од пролазних утицаја. Кроз упознавање са науком, књижевношћу, уметношћу и културом, дете постепено развија шире разумевање света и способност самосталног расуђивања.

Повезујући Кантова, Платонова и Сартрова схватања, може се закључити да је циљ васпитања развој слободне и одговорне личности. Тај циљ се не остварује потпуном слободом без правила нити строгом контролом, већ пажљивим усмеравањем детета ка самодисциплини, критичком мишљењу и преузимању одговорности за сопствене изборе. Само тако дете постепено постаје способно да своју слободу користи на зрео, моралан и друштвено одговоран начин. Основни задатак васпитања је развој слободне, моралне и одговорне личности. То се не постиже строгом контролом нити потпуном слободом, већ постепеним вођењем детета ка самосталном расуђивању, развоју самоконтроле и прихватању одговорности за сопствене поступке. Савремено друштво поставља нове изазове пред васпитање и развој слободне личности. Деца данас одрастају у окружењу које

им омогућава брзо задовољење потреба и жеља. Захваљујући дигиталним технологијама, друштвеним мрежама и различитим садржајима доступним у сваком тренутку, навикавају се на тренутне награде и задовољства. У таквим околностима посебно добија на значају Кантова идеја да је дисциплина неопходан услов развоја слободе.

2.4. Васпитање и самоваспитање

Савремено друштво доноси бројне изазове који утичу на процес васпитања и развој слободне личности. За разлику од ранијих генерација, деца данас одрастају окружена дигиталним технологијама, друштвеним мрежама и различитим садржајима који су им доступни у сваком тренутку. Брз приступ информацијама и могућност тренутног задовољења жеља често доводе до тога да деца теже прихватају стрпљење, одлагање задовољства и извршавање обавеза. Управо због тога Кантова разматрања о односу дисциплине и слободе имају велики значај и у савременом васпитању.

Према Канту, истинска слобода не подразумева одсуство правила, већ способност човека да свесно управља својим понашањем. Због тога дисциплина има важну улогу у васпитању, јер не служи да ограничи дете, већ да га постепено оспособи за самостално и одговорно деловање. Кроз јасно постављене границе, редовно испуњавање обавеза и поштовање правила, дете развија самоконтролу, упорност и осећај одговорности. На тај начин дисциплина постаје темељ развоја аутономије, јер помаже детету да временом доноси промишљене одлуке засноване на разуму и моралним начелима, а не искључиво на тренутним жељама и импулсима. Кантово схватање васпитања представља значајан подстицај за преиспитивање савремених васпитних приступа, посебно оних који слободу детета поистовећују са одсуством правила и ограничења. У настојању да деци омогуће што већу самосталност, поједини родитељи избегавају постављање јасних граница, верујући да ће на тај начин подстаћи њихову независност. Међутим, недостатак доследних захтева и одговорности може отежати развој самодисциплине, истрајности и способности суочавања са свакодневним обавезама и животним изазовима. Дете које није научило да прихвати ограничења, одложи задовољење својих потреба и сноси последице сопствених поступака лакше постаје зависно од спољашњих подстицаја и туђег одобравања. Због тога је један од

основних задатака васпитања постепено развијање унутрашње дисциплине, која временом преузима улогу спољашње контроле.

Ово схватање надовезује се на Платоново разумевање васпитања као процеса унутрашњег преображаја личности. Према Платону, суштина васпитања није у стицању великог броја информација, већ у усмеравању човека ка истини, добру и праведности. Његова алегорија пећине, у којој сенке представљају привид стварности, и данас је актуелна. У савременом друштву улогу тих сенки могу имати друштвене мреже, медијски садржаји, непроверене информације и различити облици дигиталних утицаја. Деца и млади свакодневно су изложени великој количини информација, али њихова доступност не значи увек и њихову истинитост или вредност. Због тога васпитање треба да развија критичко мишљење, како би деца научила да разликују чињенице од мишљења, поуздане информације од дезинформација и трајне вредности од пролазних утицаја. У остваривању тог циља пресудну улогу имају родитељи и васпитачи. Њихова одговорност не исцрпљује се у преношењу знања или постављању правила, већ подразумева да личним примером, разговором и подстицањем радозналости допринесу развоју самосталног мишљења код детета. Кроз читање, игру, истраживање и упознавање са књижевношћу, уметношћу, науком и културом, дете постепено проширује своја знања, обликује вредносне ставове и развија способност критичког сагледавања света. Тако васпитање постаје средство ослобађања од површних утицаја и изградње самосталног и одговорног начина размишљања.

Ове идеје могу се повезати и са Сартровим разумевањем слободе и одговорности. Према његовом схватању, човек је увек слободан да бира, али је истовремено и у потпуности одговоран за последице својих избора. Због тога се слобода не може одвојити од личне одговорности. У васпитном процесу то значи да је неопходно подстицати дете да самостално доноси одлуке, учи из сопствених грешака и постепено преузима одговорност за своје поступке. Само тако оно развија самоконтролу, моралну зрелост и способност да своју слободу користи на одговоран начин. Посматрајући заједно филозофска становишта Канта, Платона и Сартра, може се закључити да је заједнички циљ васпитања развој зреле, слободне и одговорне личности. Такав циљ не постиже се ни строгом принудом ни потпуним одсуством правила, већ постепеним вођењем детета ка самосталности.

Вечно нестареће детињство душе јесте најдубљи темељ истинског самоваспитања, самотр Ушинскијев (2015). Ова мисао наглашава да самоваспитање није процес који се завршава детињством, већ трајно унутрашње усавршавање личности, што се одлично повезује са темама слободе, одговорности и доживотног развоја човека. Истинско васпитање подразумева развој унутрашње дисциплине, критичког мишљења, моралног расуђивања и свести о личној одговорности. Тек када је слобода повезана са самоконтролом, знањем и поштовањем других људи, она постаје трајна вредност и темељ целовитог развоја личности.

3. Тематске поставке Диклићевић романа

3.1. Шта тематизује Арсен Диклић: роман као књижевни жанр

Арсен Диклић у својим романима омогућава увид у различитост, моралност. Иако су његова дела често усмерена ка млађем читаоцу, она носе снажну социјалну и егзистенцијалну димензију. У средишту његовог интересовања није само прича, већ начин на који историјске околности обликују људску личност. Једна од најзначајнијих особености Диклићевог романа огледа се у начину на који је приказан рат. За разлику од традиционалних ратних романа, у којима су у средишту пажње херојски подвизи одраслих бораца, победе и патриотска осећања, Диклић мења угао посматрања и главног јунака проналази у детету или младом човеку. На тај начин читаоцу се рат не представља као простор херојства и авантуре, већ као тешко животно искуство које оставља дубоке последице на развој личности.

Са дечије тачке гледишта, рат добија потпуно другачије значење. Уместо узбуђења и славе, у први план долазе страх, неизвесност, губитак блиских људи и свакодневна борба за опстанак. Дете је принуђено да се суочи са ситуацијама које далеко превазилазе његове године и животно искуство. Оно одраста много брже него што би требало. Дешавања захтевају зрелост, храброст и доношење тешких одлука. Тако детињство престаје да буде период безбрижне игре, учења и сигурности. Овакво време постаје време обележено страдањем, неизвесношћу и сталним осећајем опасности.

Посебна вредност Диклићевог романа лежи у томе што показује да су највеће жртве рата управо они који у њему не учествују својом вољом – деца. Рат није романтична авантура нити место на којем се потврђује величина јунака, већ простор страха, губитака, неизвесности и моралних искушења. Уместо одраслих ратника, у средиште приповедања постављена су деца и млади, чији поглед на свет открива стварне размере ратног страдања. Она губе породицу, дом, пријатеље и осећај сигурности, а њихово одрастање бива нагло прекинуто. Уместо да се баве школом, игром и дружењем, приморана су да размишљају о преживљавању. Суочавају се и прилагођавају суровим животним условима. На тај начин аутор указује да рат не уништава само градове и материјална добра, већ и детињство. А детињство уме да обележи живот. Истовремено, Диклић не приказује своје младе јунаке

само као беспомоћне жртве. Суочени са тешким околностима, они постепено развијају храброст, одговорност, солидарност и спремност да помогну другима. Иако им је детињство прекинуто, они успевају да сачувају човечност, саосећање и веру у добро. Управо кроз такве поступке аутор показује да се истинска храброст не огледа у ратовању, већ у способности човека да и у најтежим условима остане моралан, племенит и веран људским вредностима.

Због тога се може закључити да Диклићев роман превазилази оквире класичног ратног романа. Он није усмерен на описивање војних победа и историјских догађаја, већ на приказ психолошких и моралних последица које рат оставља на децу и младе. Рат се приказује као дубока егзистенцијална криза. Она нарушава осећај сигурности, одузима невиност детињства и трајно мења човеков поглед на свет. Управо зато Диклићево дело носи снажну хуманистичку поруку. Она се може пронаћи у схватању да су мир, детињство и право на безбрижно одрастање вредности које треба чувати и штитити.

Зато се Диклићеви романи се могу посматрати као специфичан облик романа сазревања. Међутим, за разлику од класичних модела у којима се развој личности одвија постепено и у релативно стабилним условима, код Диклића је процес сазревања убрзан и условљен тешким спољашњим околностима. Његови јунаци су приморани да у кратком временском периоду пређу пут од детињег, наивног и породично заштићеног постојања ка самосталној и одговорној личности која мора да се суочи са реалношћу рата и губитака. Због тога се Диклићев роман може довести у везу са ширим теоријским схватањима о формирању личности. Ако се узме у обзир идеја да се личност не развија само кроз слободан избор, већ и кроз суочавање са датим околностима, онда се његови романи могу разумети као приказ процеса присилног, али неопходног сазревања. У том смислу, они се приближавају појму самоваспитања, јер јунаци, без обзира на узраст, морају сами да изграде унутрашњу стабилност и морални ослонац у условима који им то не омогућавају споља.

Гадамер истиче да је „искуство искуство људске коначности“ (Gadamer, 2011:657). Овом мишљу наглашава да човек кроз животна искуства не стиче само нова знања, већ постаје свестан сопствених ограничења, преиспитује своје ставове и постепено мења начин на који разуме свет. Свако ново искуство представља прилику за другачије тумачење стварности и сопственог места у њој. Управо се такав процес препознаје код Диклићевих јунака. Суочавање са ратом, губицима и моралним искушењима мења њихов поглед на живот, убрзава њихово сазревање и обликује њихове вредности. Они не долазе до спознаје

кроз теоријско учење, већ кроз лично проживљено искуство, које постаје темељ њиховог разумевања себе, других људи и света који их окружује.

Из такве перспективе, рат постаје својеврсна школа живота, али не у позитивном смислу, већ као простор у којем су јунаци принуђени да одрастају пре времена. Они постепено напуштају дечји, идеализовани поглед на стварност и стичу зрелост кроз лично искуство. Управо овај процес представља суштину романа о одрастању, јер се личност не обликује само кроз године, већ пре свега кроз искушења и изборе. Истовремено, Диклићеви романи могу се читати и као егзистенцијални романи. Њихови јунаци суочавају се са питањима слободе, одговорности, страха и смисла живота. Они су принуђени да доносе одлуке које имају далекосежне последице, чиме потврђују Сартрову идеју да човек свој идентитет гради сопственим изборима. Ратне околности ограничавају њихову спољашњу слободу, али им не одузимају могућност да морално изабере како ће поступити. Управо кроз те изборе они постају зрелији и одговорнији. Диклићеви романи поседују и снажан етички карактер. Ликови се непрестано налазе пред моралним дилемама које захтевају одлуке засноване на савести, а не на личној користи. У том смислу, њихово понашање блиско је Кантовом схватању моралне дужности, према којем је човек истински моралан онда када поступа у складу са унутрашњим моралним законом, без обзира на последице.

Према аналитичкој психологији Карла Густава Јунга, процес сазревања личности заснива се на унутрашњој трансформацији коју он назива индивидуација, односно постајање оним што човек заиста јесте (Jung, 1968). У том процесу појединац се суочава са сопственом „сенком“, односно са страхом, слабостима и потиснутим емоцијама, што представља први корак ка самосвесности (Jung, 1959). Управо се такав развој може уочити код Диклићевих јунака, који кроз рат, губитке и егзистенцијалне кризе пролазе кроз симболичну иницијацију. Суочавање са насиљем и несигурношћу постаје искуство које их мења изнутра и постепено обликује њихов нови идентитет.

Посматрано у целини, Диклићев роман није само прича о рату или одрастању, већ и о начину на који историјске околности обликују човека. Он показује како се у условима кризе личност формира брже, али и болније, и како дете, суочено са губитком безбедности и невиности, мора нагло да преузме улогу одговорног субјекта. На тај начин његова проза добија дубљи смисао и постаје сведочанство о сложенем процесу преласка из детињства у зрелост под притиском историјске стварности. Због свега наведеног, романи Арсена

Диклића не могу се свести само на ратну прозу. Они су истовремено романи о одрастању, егзистенцијални романи и романи моралног избора. Њихова вредност лежи у томе што кроз судбине младих јунака приказују универзалне теме слободе, одговорности, сазревања и очувања човечности. Управо зато његова дела остају актуелна и данас, јер не говоре само о једном историјском периоду, већ о трајним питањима људског постојања.

3.2. Опозициони модели (добро – зло, светло – тама, невиност – идеологија)

Једно од најважнијих обележја поетике Арсена Диклића јесте изградња света кроз низ супротности које обликују и радњу и ликове. Ове опозиције нису само стилско средство, већ носе дубоко етичко, психолошко и филозофско значење. Кроз њих аутор приказује сложеност људске природе и моралних избора. Иако су границе између добра и зла јасно назначене, Диклић показује да се истинска вредност човека открива тек у тренуцима искушења. У романима Арсена Диклића се налазе супротност између светлости и таме. У роману *Не окрећи се, сине* град под окупацијом представља простор страха, неизвесности и непрестаног надзора. Његове улице, затвори и скровишта испуњени су неповерењем, издајом и насиљем. Тако град постаје симбол духовне таме и губитка слободе. Насупрот томе, шума, планина и ослобођена територија представљају простор наде, отпора: ширина простора даје могућности за нови почетак. Ова просторна супротност има симболичку вредност. Прелазак из мрачног града у отворени природни простор истовремено означава и пут од страха ка светлости, слободи.

Сличан модел јавља се и у роману *Салаш у Малом Риту*. Банатска равница, салаш и породично окружење. За дете симболизују мир, плодност и природан ток живота. То је простор детињства, игре и осећаја припадности. Насупрот њему стоје немачка касарна, полицијска станица и места испитивања. Све то представља простори насиља и губитка људског достојанства. На тај начин простор добија снажну симболичку функцију. Ово су места радње али и простори моралних вредности. Ове просторне опозиције могу се довести у везу са Платоновом алегоријом пећине. Као што су људи у пећини заточени у свету сенки и привида, тако и окупирани град представља простор у којем владају страх, лаж. Излазак из тог простора није само физичко бекство већ и ослобађање свести, односно прелазак ка истини, слободи и моралној одговорности.

Посебно место у Диклићевим романима заузима опозиција невиности и идеологије. Главни сукоб није искључиво војни или политички, већ дубоко људски. На једној страни налази се свет деце, обележен искреношћу, поверењем, пријатељством и солидарношћу. На другој страни налази се свет идеологије, који човека посматра као средство за остваривање политичких циљева. Ликови попут инспектора Шицера не представљају зло. Ово зло се не налази само у једној личности, већ као производ система који је заснован на страху, контроли. Ова супротност може се посматрати и из перспективе Јунгове аналитичке

психологије. Свет идеологије и насиља представља испољавање архетипа Сенке, односно потиснутих и страна људске личности. Насупрот томе, дејџи колектив симболизује очување човечности, поверења. Представљају и способности да се и у најтежим околностима препозна добро у другом човеку. Тако борба против окупатора постаје истовремено и борба против унутрашњег зла које прети да уништи морал у појединцу.

Опозиција добра и зла код Диклића није заснована на идеолошкој подели, већ на моралном избору. Управо зато се она може повезати са Кантовом етиком. Према овој етици човек поступа морално онда када следи унутрашњи морални закон, а не спољашње наредбе. Ликови који остају верни истини, пријатељству и правди показују да морална вредност човека не зависи од тога којој групи припада, већ од његове личне способности да у свакој ситуацији поступа у складу са сопственом савешћу и осећајем за добро. Истовремено, ове супротности могу се тумачити и у светлу Сартровог егзистенцијализма. Човек није унапред одређен као добар или зао; он то постаје кроз своје изборе. Диклићеве јунаци непрестано се налазе у ситуацијама у којима морају да одлуче да ли ће поступити хумано или ће прихватити логику страха и насиља. Управо кроз те изборе они граде сопствени идентитет и потврђују своју слободу.

Зато опозициони модели у Диклићевим романима не представљају једноставну поделу света на две супротстављене стране. Они служе да истакну сложеност човековог моралног искуства. Они показују да се истинска борба не води само између војски или идеологија, већ пре свега унутар самог човека. Управо у томе лежи универзалност Диклићевих романа. Супротности светлости и таме, добра и зла, невиности и идеологије постају симболи трајне људске борбе за слободу. Постају и трају кроз достојанство и очување људскости.

3.3. Морални судови

Једно од најзначајнијих обележја романа Арсена Диклића јесте начин на који се обликују морални судови његових ликова. Моралност се у овим делима се исказује кроз одређене поступке у тренуцима када су људски живот, достојанство и слобода непосредно угрожени. Управо овакве ситуације постају простор у којем се открива прави карактер личности. У том смислу, Диклићеви романи могу се читати као књижевна потврда Кантове етике дужности. Они показују да морална вредност поступка зависи од мотива из којег произлази, а не од његових последица.

Према Имануелу Канту, човек поступа морално онда када делује из дужности, односно када следи унутрашњи морални закон без обзира на личну корист, страх или очекивану награду. Посебно је упечатљив пример Васе у роману *Салаш у Малом Риту*. Суочен са претњама, уценама и притисцима инспектора Шицера, Васа одбија да открије ко је запалио жито. Његова одлука није последица страха од казне, нити очекивања да ће за своју жртву бити награђен. Напротив, он свесно прихвата опасност. Он верује да би издаја другова представљала морални пораз. Из Кантове перспективе, Васин поступак представља пример аутономије воље. Он сам себи поставља морални закон и остаје му доследан. Он се тог закона прдржава чак и онда када то угрожава његову безбедност. Његова одлука показује да је истинска моралност могућа само онда када човек делује из унутрашњег уверења, а не под утицајем спољашње принуде.

Овакви морални избори могу се повезати и са Сартровим схватањем слободе. Према Сартру, човек је увек слободан да изабере свој поступак, чак и у најтежим околностима. Управо зато је и потпуно одговоран за последице свог избора. Диклићеви јунаци не могу да бирају да ли ће живети у рату, али могу да бирају да ли ће поступити часно или кукавички, да ли ће заштитити другог или мислити искључиво на сопствени опстанак. Њихова моралност произлази управо из те слободе избора, јер човек постаје оно што чини.

Према аналитичкој психологији Карла Густава Јунга, овакве ситуације помажу човеку да сазри и боље упозна себе. Када се ликови суоче са страхом, болом и опасношћу, они се истовремено боре и са својим унутрашњим страховима и слабостима. Ако остану верни својим моралним вредностима, не побеђују само непријатеља, већ и себе. Тако њихов морални избор постаје корак ка личном и психолошком сазревању.

„Суочити човека са његовом Сенком значи показати му његову сопствену светлост.“ (Јунг, 2001:14). Диклић истовремено показује да закон и морал нису увек исто. Закони које успоставља окупациона власт су обавезујући, али су засновани на неправди, насиљу и одузимању основних људских права. Зато његови јунаци често морају да бирају између послушности неправедном систему и верности сопственој савести. Помагање прогоњенима, скривање илегалца, дељење хране или одбијање да се неко изда представљају кршење окупационих прописа, али истовремено и испуњење вишег моралног закона. Тако Диклић показује да човечност има већу вредност од сваког закона који понижава људско достојанство. Ова идеја у потпуности је у складу са Кантовим схватањем да човек никада не сме бити средство за остварење туђих циљева, већ увек циљ по себи.

У Диклићевим романима управо тоталитарни систем настоји да људе сведе на средство идеологије и политичке моћи, док се његови јунаци томе супротстављају очувањем достојанства, солидарности и међусобног поверења. Зато се морални судови у овим делима не заснивају на слепој послушности ауторитету, већ на способности појединца да препозна шта је истински добро и да у складу с тим делује. Посматрани у целини, морални судови у Диклићевим романима представљају синтезу филозофских идеја Канта, Сартра и Јунга. Код Канта они добијају етичку основу кроз дужност и аутономију воље, код Сартра се испољавају као слободан и одговоран избор, а код Јунга као процес унутрашњег превазилажења страха. Захваљујући томе, Диклићеви романи не говоре само о ратним дешавањима, већ о моралним вредностима које остају темељ човечности без обзира на историјске околности.

3.4. Психолошке структуре јунака (о слободи)

Психолошка типологија ликова представља начин да се јунаци разврстају према њиховим унутрашњим особинама, мотивима, начину реаговања на кризе и односу према свету. Она показује шта покреће ликове, како доносе одлуке и да ли се током радње мењају или остају доследни својим уверењима. Психолошка типологија омогућава дубље разумевање књижевних ликова, јер открива њихове мотиве, унутрашње сукобе, начин развоја и улогу коју имају у целокупној структури књижевног дела. Арсен Диклић у својим делима приказује слободу као лични и морални избор, а не само као политички идеал. За његове јунаке слобода значи очување човечности, отпор неправди и верност сопственим вредностима. Сви ти ставови, изграђени принципи, чврсте одлуке су трајне иако су околности теже, иако је рат. Његови главни ликови су најчешће деца, млади или обични људи који су принуђени да се суоче са опасностима. Могу се уочити три основна психолошка типа. Први су заштитници, који су спремни да жртвују сопствену сигурност како би спасили друге. Такав је Невен у роману *Не окрећи се, сине*, коме је најважније да сачува сина од идеологије мржње. Други тип су дечаци који прерано одрастају због рата. Они схватају да слобода значи борбу против неправде и заштиту породице и заједнице, као што је приказано у *Салашу у Малом Риту*. Трећи тип су обични људи који се у почетку плаше и оклевају, али временом проналазе снагу да се супротставе страху и тако освајају унутрашњу слободу.

У Диклићевим делима важна је разлика између спољашње и унутрашње слободе. Иако су јунаци често физички заробљени или живе под окупацијом, они могу остати слободни ако сачувају своју савест, не издају ближње и остану верни добру. Посебно је значајно што су многе приче испричане из дејче перспективе. За децу слобода није политички појам, већ могућност да живе без страха, да се играју, буду са породицом и помажу једни другима. Чак и мали поступци непослушности окупатору дају им осећај да могу да управљају сопственим животом. Диклић показује да се права слобода најбоље види кроз моралне одлуке. Његови јунаци осећају страх, али ипак бирају да поступе исправно, чиме доказују да је истинска слобода пре свега победа над сопственим страхом и слабостима. Диклић своје јунаке гради кроз љубав према ближњима, sazревање у ратним

околностима и очување човечности. Његови ликови не откривају своја осећања дугим размишљањима, већ поступцима и одлукама које доносе у најтежим тренуцима.

Најбољи пример таквог обликовања ликова налази се у роману *Не окрећи се, сине*, кроз ликове Невена и његовог сина Зорана. Невен је типичан Диклићев јунак-заштитник. Његова основна мотивација није политичка борба, већ жеља да спасе сина и сачува га од идеологије мржње. У њему се сукобљавају нагон за сопственим опстанком и родитељска дужност, али љубав према детету увек надвладава страх. Зато је његов систем вредности заснован на пожртвованости, хуманости и одговорности. За Невена слобода није само ослобођење од окупатора, већ могућност да његов син одрасте као добар и моралан човек. Иако од почетка зна шта жели, током радње показује све већу спремност на жртву, што представља његов психолошки развој. Зоран, с друге стране, представља дечака који је прерано суочен са суровошћу рата. На почетку верује ономе чему су га учили у усташком дому, али дубоко у себи има потребу за љубављу, породицом и истином. Сусрет са оцем покреће његов унутрашњи сукоб између наметнуте идеологије и природне привржености родитељу. Кроз очеву жртву постепено схвата праве вредности и пролази кроз процес ослобађања од идеолошке индоктринације, сазревајући не као ратник, већ као дете које поново открива човечност.

Диклић психологију својих ликова не гради кроз дуге унутрашње монологе, већ кроз њихове поступке у опасним ситуацијама. Одлуке које доносе под притиском откривају њихову моралну снагу и спремност да помогну другима. Посебан значај има и симболика наслова *Не окрећи се, сине*, јер очев позив није само савет за бег, већ порука да дете не сме остати заробљено у прошлости и страху, већ треба да гледа ка будућности. Осим тога, Диклић често приказује рат из деље перспективе, показујући да су игра, другарство и међусобна помоћ последња одбрана људскости у свету испуњеном насиљем. Тако се може закључити да је основна особеност Диклићеве поетике у томе што своје јунаке не обликује првенствено кроз идеолошка уверења, већ кроз емпатију, породичне односе и моралне изборе. За њега је истинска слобода пре свега способност човека да, упркос рату и страдању, сачува љубав, доброту и веру у друге.

3.5. Рат као сурова школа живота: Одрастање у Диклићевом роману

Арсена Диклића рат је приказан другачије. Он показује како рат уништава мир, породицу и безбрижно детињство. Главни јунаци су дечаци који, уместо да се играју и уживају у детињству, морају да се суоче са страхом, губицима и тешким одлукама. Због тога су приморани да брзо одрасту. Њихов пут можемо боље разумети ако га повежемо са идејама познатих филозофа и психолога. Једна од првих промена кроз коју дечаци пролазе јесте губитак представе да је свет увек сигурно и лепо место. То можемо повезати са Платоновом причом о пећини. Пре рата они живе мирно и не знају колико живот може бити тежак. Када почне рат, одједном се суочавају са стварношћу. Иако је то тешко и болно. Баш зато постају зрелији и боље разумеју свет око себе. Са тим суочавањем долази и одговорност.

Немачки филозоф Имануел Кант је сматрао да се права слобода не огледа у томе да радимо шта год желимо, већ у нашој способности да контролишемо себе и разликујемо добро од зла. У ратним условима, Диклићеви дечаци брзо уче ову лекцију. Они више не могу да се ослоне на заштиту одраслих; морају сами да доносе одлуке, развијају унутрашњу дисциплину и преузимају одговорност за своје поступке, чиме постају морално зрели људи (Кант, 2000). Ово животно искуство дубоко мења њихову личност, што се одлично може објаснити филозофијом Ханса Георга Гадамера (Gadamer, 2011). Према његовом мишљењу, човек учи и развија се кроз стално преиспитивање онога што зна. Свака нова тешка ситуација у рату за ове дечаке је нови стрес. Они не добијају само суве информације о животу, већ кроз патњу проживљавају све што им се дешава.

Гледано из угла психологије, тачније теорије Карла Густава Јунга, ово прерано сазревање је заправо тежак процес „индивидуације“ односно постајања комплетном особом (Јунг, 1968). Сви страхови, насиље и губици са којима се суочавају служе као нека врста суровости. Да би преживели и остали нормални, они морају да победе сопствене слабости. На крају, егзистенцијалисти попут Жан-Пола Сартра и Албера Камија подсећају нас на то колико је тешко бити човек у бесмисленом времену. Сартр је тврдио да је човек „осуђен да буде слободан“ (Sartre, 2007), што значи да смо увек и потпуно сами одговорни за своје изборе. У рату, сваки избор дечака може значити живот или смрт. Иако се налазе у свету који је потпуно апсурдан и неправедан – што је тема којом се бавио Ками (Ками, 2008) –

они не одустају. Прихватањем те тешке стварности и борбом за своје место под сунцем, они успевају да сачувају људско достојанство. На крају, Диклићев роман прераста оквире обичне ратне приче. То је универзална хроника о томе како се гради човек. Иако су обележени страдањем и ратом који им је украо детињство, ови млади јунаци на крају излазе као победници. Они нису војсковође, већ зреле, унутрашње слободне личности. Они су научиле да мисле, осећају и доносе исправне моралне одлуке које су настале као животне одлуке.

Романи Арсена Диклића, као што су *Салаш у Малом Риту* и *Не окрећи се, сине*, нису само приче о рату, већ и о одрастању, моралу и животним изборима. Њихове поруке можемо боље разумети ако их повежемо са идејама Карла Густава Јунга, Жан-Пола Сартра и Имануела Канта. Према Јунгу, одрастање је пут на ком човек упознаје себе и суочава се са својим страховима. У Диклићевим романима деца су приморана да брзо одрасту јер их рат ставља пред тешка искушења. Иако осећају страх, они не одустају од пријатељства, доброте и поштења. Тако показују да су победили своје слабости и постали зрелији. Сартр сматра да човек постаје оно што сам изабере да буде. Иако су јунаци ограничени ратом, они ипак могу да бирају како ће поступити. На пример, када Васа не жели да изда своје другове, он сам доноси одлуку да остане храбар и веран својим вредностима. Према Канту, најважније је чинити добро зато што је то исправно, а не због награде или страха од казне. Зато Диклићеви јунаци помажу другима, чувају тајне и штите слабије, иако тиме ризикују сопствени живот. Они слушају своју савест, а не неправедна правила окупатора.

3.6. Архетипови и колективно несвесно

Архетипови не предствљају конкретне слике, већ дубоки психички модели који се у различитим културама испуњавају различитим значењима. Они представљају универзалне, урођене обрасце размишљања, осећања и понашања. Сви се они налазе у дубљим слојевима људске психе. Јунг је сматрао да човек не почиње живот као потпуно празан лист, већ да у себи носи одређене основне психичке облике који су настали током развоја читавог човечанства.

Архетипови су попут речних корита која пресуше када их вода напусти, али их поново могу пронаћи у било ком тренутку. Архетип је као старо корито којим вода живота тече вековима. (Jung, 2002:34) Јунг архетипове упоређује са старим речним коритима која могу дуго бити празна, али се поново активирају када се појаве одговарајући услови. Тиме жели да покаже да архетипови стално постоје у дубини људске психе и могу се поново појавити кроз митове, културу, снове или историјске догађаје. Архетипови се не појављују као готове слике, већ се испољавају кроз симболе, приче и ликове у различитим културама. Зато се слични мотиви могу пронаћи у митовима, бајкама, религијским причама и сновима људи широм света. Примери архетипова су Херој, Мајка, Отац, Мудрац, који представљају различите стране људског искуства. Јунг је сматрао да се кроз архетипске слике човек суочава са најважнијим животним питањима – борбом добра и зла, страхом, губитком, одрастањем и проналажењем сопственог идентитета. Управо зато књижевна дела често имају снажно дејство на читаоце. Они се ослањају на дубоке и свима познате психолошке обрасце.

Сви људи деле нека заједничка искуства, страхове и начине размишљања. Зато ликови у Диклићевим романима нису важни само као деца која живе у рату, већ представљају сваког човека који се суочава са страхом, тешким одлукама и одрастањем. Њихова борба није само борба за опстанак, већ и пут ка сазревању и упознавању себе. Романи Арсена Диклића, као што су *Салаш у Малом Риту* и *Не окрећи се, сине*, нису само ратне приче, већ и дубоке приче о одрастању, страху, моралу и човековој борби да остане добар у тешким временима. Иако су радње смештене у период Другог светског рата, проблеми са којима се ликови суочавају имају шире, универзално значење.

Један од најзначајнијих архетипова који се јавља у Диклићевом стваралаштву јесте *архетип потраге*, који је тесно повезан са *ритуалом иницијације*. Главни јунаци непрестано пролазе кроз опасне и непознате просторе. Ту су шуме, мочваре, реке или окупиране градови. Све ово има шире значење од обичног физичког путовања. Њихово кретање симболизује прелазак из света детињства у свет одговорности и зрелости. Рат прекида природан ток одрастања и приморава их да се суоче са ситуацијама које превазилазе њихове године. У том процесу они губе дечју наивност. Са овим губотком се стиче и снага, самопоуздање и способност да самостално доносе одлуке. Јунг овакав процес тумачи као симболичку смрт старог идентитета и рађање новог. Све то представља суштину сваке иницијације.

Овај процес може се повезати и са Сартровим егзистенцијализмом. Према Сартру, човек нема унапред задату суштину, већ је изграђује сопственим изборима. Управо зато Диклићеве јунаци не постају зрели самим протоком времена. Они кроз одлуке које доносе у тренуцима опасности схватају шта је живот. Свако искушење представља прилику да се снађу, изборе за сопствени живот, уваже друге. Архетип потраге тако постаје не само психолошки већ и егзистенцијални пут ка самоспознаји.

Посебно место у Диклићевим романима заузима *архетип Оца*, који је најизраженији у роману *Не окрећи се, сине*. Отац није представљен само као биолошки родитељ, већ као симбол заштите, сигурности, моралног ауторитета и духовног вођства. Он постаје фигура која младом јунаку показује вредности које треба следити, али и личност коју је потребно изнова разумети у условима рата. Однос између оца и сина тако прераста оквира породичне приче и постаје процес преношења моралних начела и животног искуства. Овај архетип може се повезати и са Кантовом етиком. Отац није ауторитет зато што поседује моћ, већ зато што својим поступцима показује како изгледа одговорно и морално. Он представља узор који делује у складу са дужношћу и поштује људско достојанство. На тај начин син не прихвата очеве вредности слепом послушношћу, већ их постепено усваја као сопствени морални избор, што је блиско Кантовом схватању аутономије воље.

Насупрот архетипу Оца стоји *архетип Сенке*, један од централних појмова Јунгове психологије. Сенка представља потиснуте, мрачне и деструктивне аспекте људске природе који у условима кризе излазе на површину. У Диклићевим романима она добија конкретан облик кроз рат, фашистичку идеологију, насиље и дехуманизацију. Ликови окупатора нису

приказани само као појединачни негативци, већ као симбол колективног зла које настаје онда када страх, мржња и жеља за моћи потисну човечност. Међутим, Диклић не приказује само постојање зла већ и могућност његовог превазилажења. Насупрот Сенци стоји дејчи колектив. У овом колективу чији чланови показују поверење, солидарност, пожртвованост и спремност да једни другима помогну, владају друга правила, правила моралности. У роману *Салаи у Малом Риту* заједништво омогућава деци да преживе и сачувају моралне вредности упркос ратним страхотама. Та солидарност може се разумети као архетипска тежња ка очувању заједнице и успостављању реда насупрот хаосу који доноси рат. Архетипови код Диклића нису само психолошке категорије, већ и носиоци етичких и егзистенцијалних значења. Архетип Потраге говори о човековом сазревању, архетип Оца о преношењу моралних вредности, док архетип Сенке открива опасност губитка човечности. Њихово међусобно прожимање показује да је рат истовремено историјски догађај и унутрашња борба човека са самим собом.

Посматрани у целини, Диклићеви романи откривају да човеково одрастање није само физички или друштвени процес, већ дубока психолошка и духовна трансформација. Јунгова теорија архетипова омогућава разумевање симболичке структуре ових дела, Сартров егзистенцијализам показује да се личност обликује кроз слободне изборе, док Кантова етика наглашава да истинска зрелост подразумева преузимање моралне одговорности. Диклићеви романи имају посебну вредност, јер говоре о човеку који, и у најтежим историјским околностима, настоји да сачува слободу, достојанство и људскост. Дете, мали човек због тежине својих дела и поступака, постаје свесно или несвесно, одрастао.

4. Позиција детета у Диклићевим романима

4.1. Деца и њихови идеали

Идеал представља замисао о нечему савршеном чему човек тежи. То је највиша вредност или циљ који нам показује како би нешто требало да изгледа, иако знамо да га је у стварности тешко потпуно остварити. Још од античке филозофије, појам идеала има важно место. Платон је сматрао да постоје вечне и савршене Идеје, као што су Правда, Добро и Лепота, док су ствари у стварном свету само несавршени одрази тих идеала. Зато идеал можемо схватити као узор према коме човек усмерава своје мисли и поступке. У животу идеали имају улогу водича који нам помажу да одредимо шта је исправно и важно. То могу бити вредности као што су поштење, храброст, слобода, правда и пожртвованост. Иако идеали понекад делују недостижно, они нам дају снагу да се мењамо и тежимо бољем животу.

Писац Едуардо Галеано (2019) објаснио је значај идеала кроз поређење са хоризонтом: човек га никада не може достићи, али му он помаже да настави даље. Тако идеали нису важни само зато што их можемо остварити, већ зато што нас подстичу да будемо бољи. Ово се може повезати и са филозофијом Имануела Канта, који је сматрао да човек треба да поступа исправно зато што осећа моралну дужност, а не зато што очекује награду. Диклићеви јунаци управо тако поступају. Они и у најтежим условима остају верни својим вредностима. Њихови избори показују да идеали нису само лепе замисли, већ снаге које човеку помажу да сачува достојанство и човечност. Разлика између стварности и идеала посебно се види у ратним романима Арсена Диклића. Рат представља сурову стварност испуњену страхом, неправдом и губицима, док идеали његових јунака представљају супротне вредности. Ове вредности су за њих пријатељство, солидарност, храброст и веру у људскост.

Дечји ликови у Диклићевим романима улазе у историјске и ратне околности вођени јасним вредносним системом. Тај систем је снажан чак и у ратним условима оптерећен страхом. Док се одрасли прилагођавају околностима и понекад пристају на етичке уступке ради преживљавања, деца задржавају непосредност у доживљају вредност. Она делују у складу са идеалима која нису политичка, идеолошка. У том смислу, дечји свет код Диклића

може се довести у везу са Платоновим схватањем идеја, посебно са идејом добра као врховног принципа. Иако деца не поседују филозофско знање, њихово понашање показује интуитивно препознавање шта је исправно, праведно и хумано. Они бране истину и солидарност чак и онда када су изложени опасности.

Посебно важан је идеал другарства, који се у Диклићевим романима јавља као централни облик заједничког живота. У делима попут *Салаша у Малом Риту* дечји колектив функционише као заједница. Ова заједница је заснована на поверењу, заштити слабијих и одговорности. Тако се дечји идеализам не може се посматрати као наивност или недостатак искуства. Овакав став је вредан и људски. Док одрасли често губе вредности под притиском околности, деца остају доследна својим уверењима. Та доследност се може тумачити и у кантовском смислу као деловање из дужности. Дечји јунаци поступају у складу са унутрашњим осећајем исправног. Њима нису битне последице јер они знају и осећају шта је исправно.

Ово се може разумети и кроз Сартрову концепцију слободе. Иако су деца изложена ограничењима рата, она ипак задржавају способност избора. Њихова слобода се огледа у начину на који реагују на околности. Они слободно бирају другарство уместо издаје, солидарност уместо себичности и ризик уместо равнодушности. Издижу се изнад тешкоћа и држе се правих вредности. Тиме потврђују да је човек увек одговоран за своје поступке. Дечји идеал другарства може се посматрати и из перспективе Јунгове аналитичке психологије. Оно се повезује са архетипском потребом за заједништвом и заштитом од хаоса. У условима рата, свет одраслих се урушава. Тада доминира архетип Сенке у облику насиља и страха. Дечји колектив функционише као простор очувања реда, поверења и хуманости. Солидарност међу децом постаје симболички отпор и жеља да се страје у људскости. Деца постају носиоци вредности које су у свету одраслих угрожене или изгубљене. Њихови поступци наглашавају критички однос према друштву. Зато је дечји идеализам у овим романима очувања човечности у најтежим историјским околностима.

4.2. Слободно дете је одговорно дете

У романима Арсена Диклића дете није приказано као биће које тек треба да научи разлику између добра и зла, већ као личност способна да у тешким историјским околностима покаже моралну зрелост. Рат мења положај детета јер га из безбрижног света игре и породичне сигурности уводи у ситуације у којима мора да доноси важне одлуке. Тако слобода детета постаје повезана са одговорношћу за сопствене поступке. Ова идеја може се повезати са Кантовим схватањем моралне аутономије. Према Канту, човек није морално зрео онда када само следи правила која му други намећу, већ онда када сам разуме зашто је неки поступак исправан и делује у складу са сопственом савешћу. Код Диклићевих јунака тај процес се види у тренуцима када они, иако млади, сами одлучују да помогну другима, да заштите слабије или да се супротставе неправди.

Савремена развојна психологија такође наглашава да дете није пасивни прималац правила, већ активни учесник сопственог развоја. Психолог Лоренс Колберг проширио је Пијажеове идеје о моралном развоју и показао да човек постепено прелази од прихватања правила због страха од казне ка разумевању виших моралних принципа. У том смислу, Диклићеви јунаци у ратним условима прелазе из позиције у којој само следе захтеве одраслих у позицију у којој сами доносе моралне одлуке.

Колберг (Kohlberg, 1981) је сматрао да највиши ниво моралног развоја подразумева поступање према универзалним принципима правде и људског достојанства јер највиши ниво моралног расуђивања заснива се на универзалним етичким принципима које човек сам прихвата. Поред моралног развоја, важан је и појам самосталности и личне одговорности, којим се бавио амерички психолог Едвард Деси заједно са Ричардом Рајаном (Deci & Ryan, 2000:232) кроз теорију самоодређења. Према њиховом схватању, човек развија зрелост онда када има осећај да самостално учествује у изборима и када разуме смисао својих поступака. Диклићеви јунаци, иако су ограничени ратом, показују управо такву унутрашњу мотивацију: они не поступају исправно зато што морају, већ зато што верују у вредности које бране.

У савременој педагогији посебно се истиче и значај развоја отпорности код деце. Психолог Мајкл Ратер (Rutter, 2006) проучавао је како деца могу развити снагу и способност да се носе са тешким животним околностима. Рат указује да тешка искуства сама по себи не одређују будућност детета, већ су важни односи са другима, подршка и могућност да

дете пронађе смисао у ономе што проживљава. Ова идеја се може применити на Диклићеве јунаке, јер они упркос рату не губе осећај за пријатељство, солидарност и правду. Њихова снага не произилази из одсуства страха, већ из способности да делују исправно и када су изложени опасности. Слично томе, психолог Алберт Бандура (Bandura, 1997) указивао је на значај уверења појединца у сопствену способност да делује и утиче на околину. Његов појам „самоефикасности“ показује да човек постаје активни учесник живота онда када верује да његови поступци имају значај. Код Диклићевих дечјих ликова управо се види та промена. Они више нису само посматрачи рата, већ постају личности које својим изборима утичу на друге. Из Сартрове перспективе, овај процес показује да човек никада није потпуно ослобођен избора. Чак и у условима рата, окупације и страха, човек мора да одлучи како ће поступити. Диклићеве јунаци не бирају време у којем живе, али бирају начин на који ће се понашати у њему. Из Јунгове перспективе, овај развој представља процес изградње личности. Суочавајући се са страхом и опасношћу, дете упознаје сопствене слабости, али открива и унутрашњу снагу. Тако постепено прелази из зависности ка зрелости и постаје свесно сопствених вредности.

Зато се може закључити да у Диклићевим романима слобода и одговорност нису супротни појмови. Слободно дете није оно које нема ограничења, већ оно које унутар тих ограничења уме да донесе морално исправну одлуку. Управо кроз изборе које праве, дечји јунаци показују да зрелост не зависи само од година, већ од способности да човек разуме последице својих поступака и остане веран људским вредностима. Одговорност која из тога произилази није спољашњи терет, већ унутрашњи део саме слободе. Управо у том јединству слободе и одговорности формира се зрела, аутономна личност која не само да разуме свет у коме живи, већ и активно учествује у његовом обликовању.

4.3. Пuteви самоваспитања и саморазумевања

Сазревање дејјих јунака у романима Арсена Диклића представља тежак и сложен процес у којем деца постепено упознају свет, себе и сопствене вредности. Овај процес можемо повезати са схватањем Ханса Георга Гадамера, који сматра да право образовање није само преношење знања са једне особе на другу, већ процес у којем човек кроз сопствена искуства учи, мења се и постепено изграђује своју личност. У Диклићевим романима посебно се истиче разлика између два начина васпитања. Са једне стране налази се наметнуто, идеолошко васпитање које покушава да обликује дете према захтевима одређеног система, а са друге стране налази се унутрашњи процес развоја личности, у којем дете само открива шта је исправно. Тоталитарни системи приказани у романима покушавају да деци наметну одређене ставове, вредности и поглед на свет, не остављајући простор за слободно размишљање.

Такав пример видимо у роману *Не окрећи се, сине*, где усташки интернат представља место у којем се деца покушавају обликовати према идеологији заснованој на мржњи и нетрпељивости. Међутим, Диклић показује да дете није само пасивни прималац онога што му се говори. Унутрашњи осећај правде и сопствено искуство доводе до тога да дете почиње да сумња у наметнуте истине и да самостално тражи одговоре. Најбољи пример таквог развоја је лик Зорана, који мора да се суочи са различитим сликама света. С једне стране, он слуша оно што му намеће систем у којем живи, а са друге стране постепено упознаје стварност која се не поклапа са тим учењима. Сусрет са оцем има велики значај у његовом одрастању, јер отац за њега није само родитељ, већ и представник другачијег моралног система заснованог на истини, љубави и одговорности.

Према Гадамеру, човек се развија тако што стално проширује свој „хоризонт“ разумевања. То значи да нова искуства мењају начин на који посматрамо свет. Исто се дешава и са Диклићевим јунацима. Кроз страх, патњу и неправду они губе наивну представу о животу, али истовремено стичу способност да критички размишљају и самостално доносе закључке. Све њихове одлуке се везују за Гадамеру (2010) мисао да је васпитање, васпитати себе. Процес самоваспитања код ових ликова није лак нити безболан. Он подразумева одбацивање лажних вредности, преиспитивање ауторитета и стварање

сопственог система моралних вредности. Дете више не прихвата све што му други кажу, већ покушава да разуме свет на основу сопственог искуства.

У том смислу, Диклићеви јунаци се не формирају само захваљујући спољашњем васпитању, већ пре свега кроз сопствене изборе и искуства. Њихов пут представља прелазак од зависности ка самосталности, од наметнутих идеја ка личном разумевању и од страха ка унутрашњој слободи. Зато се може закључити да је главна педагошка порука Диклићевих романа у томе да право васпитање није само оно које долази споља, већ оно које човек постепено развија у себи. Човек постаје зрела личност онда када научи да самостално мисли, преиспитује свет око себе и одговорно бира сопствене вредности.

4.4. Борбеност и самосталност

Сазревање дејјих јунака у романима Арсена Диклића не огледа се само у њиховом разумевању света и сопственог положаја, већ и у способности да се активно супротставе тешким околностима у којима су се нашли. Њихово детињство прекинуто је ратом, али управо тај сукоб постаје простор у којем се развијају њихова храброст, одговорност и самосталност. Диклић не приказује децу као пасивне жртве историјских догађаја, већ као личности које, иако младе, имају способност да размишљају, бирају и делују. Овај процес можемо повезати са теоријом моралног развоја Жана Пијажеа. Пијаже је сматрао да дете постепено прелази од прихватања правила која долазе од ауторитета ка способности да само разуме њихов смисао и процењује исправност поступака. У почетним фазама развоја дете често прихвата правила зато што долазе од старијих или зато што се плаши последица њиховог кршења. Међутим, са развојем личности оно постаје способно да самостално разликује добро и зло.

Сличан процес видимо код Диклићевих јунака. Они живе у времену када су многе вредности наметнуте силом и идеологијом, али постепено уче да не прихватају свако правило само зато што долази од неког ауторитета. Њихова зрелост се огледа у томе што почињу да доносе сопствене моралне закључке и да поступају у складу са оним што сматрају исправним. Тако дете престаје да буде само неко ко следи туђе одлуке и постаје личност која преузима одговорност за своје поступке. Важан допринос разумевању Диклићевих јунака даје и психолог Виктор Франкл, који је истицао значај унутрашње слободе човека. Према његовом схватању, човек не може увек да бира околности у којима се налази, али може да бира свој однос према тим околностима. Он пише: „Човеку се може одузети све осим последње људске слободе – да изабере свој став у било којим околностима“ (Франкл, 2000). Ова идеја веома одговара свету Диклићевих романа. Дечји јунаци не могу да утичу на то што је започео рат, што су изложени опасности или што живе у неправедном систему. Ипак, они могу да изаберу како ће се понашати. Њихова борбеност не произилази само из физичке храбрости, већ пре свега из способности да сачувају човечност, солидарност и веру у исправне вредности чак и у најтежим ситуацијама.

О развоју личности у условима великих животних изазова говори и Ерик Ериксон, који је сматрао да је један од најважнијих задатака младог човека изградња сопственог

идентитета. Човек током одрастања мора да пронађе одговор на питања ко је, којим вредностима припада и за шта је спреман да се залаже. Код Диклићевих јунака овај процес је убрзан ратом. Они су принуђени да много раније него њихови вршњаци размишљају о питањима добра, зла, оданости и одговорности. Посебно место у разумевању њихове самосталности има теорија самоефикасности Алберта Бандуре. Према Бандури, човек није само производ околине, већ активно учествује у обликовању сопственог живота. Важно је да појединац верује да његови поступци могу имати значење и да може утицати на свет око себе.

Диклићеви јунаци управо на тај начин превазилазе положај немоћног детета. Иако су млади и ограничени околностима рата, они показују да њихове одлуке имају вредност. Помажу другима, супротстављају се неправди и прихватају ризик који произилази из њихових избора. На тај начин они постају активни учесници сопственог живота, а не само посматрачи историјских догађаја. Борбеност и самосталност код Диклићевих јунака зато не значе само физичку снагу или спремност на отпор. Оне представљају унутрашњу зрелост која се развија кроз искуство, моралне дилеме и потребу да се изабере прави пут. Дете постаје самостално онда када престане да се ослања искључиво на спољашње ауторитете и почне да делује на основу сопственог разумевања и савести. Може се закључити да Диклићеви романи приказују одрастање као процес у којем се личност гради кроз борбу са страхом, неправдом и неизвесношћу. Његови јунаци показују да права зрелост није питање година, већ способности да се у тешким околностима донесу исправне одлуке. Њихова борбеност произилази из моралне снаге, а њихова самосталност из способности да сами одреде вредности којима ће остати верни.

5 .Методолошки оквир рада

5.1.Предмет и проблем истраживања

Предмет овог истраживања представљају ставови васпитача о слободи као основи самоваспитања деце предшколског узраста. Истраживање се налази на пресеку педагогије, филозофије васпитања и развојне психологије, са посебним фокусом на разумевање слободе као фактора који утиче на формирање самосталности, одговорности и самоваспитања код деце.

Проблем истраживања односи се на питање у којој мери васпитачи препознају значај слободе у васпитној пракси, као и како ту слободу операционализују кроз свакодневни рад са децом. Посебно се разматра однос између слободе и контроле, односно у којој мери педагошке праксе подстичу или ограничавају развој самоваспитања.

5.2. Циљ истраживања

Основни циљ истраживања јесте испитивање и анализа ставова васпитача о улози слободе у развоју самоваспитања код деце предшколског узраста.

Посебни циљеви истраживања су:

- ❑ утврдити у којој мери васпитачи сматрају да је слобода основа самоваспитања
- ❑ испитати ставове о односу слободе и одговорности код деце
- ❑ анализирати улогу васпитача у подстицању самосталности
- ❑ испитати утицај васпитног окружења на развој слободе детета
- ❑ утврдити ставове о могућностима и ограничењима савремене предшколске праксе.

5.3. Хипотезе истраживања

Полази се од следећих хипотеза:

- ❑ васпитачи сматрају да слобода има кључну улогу у развоју самоваспитања
- ❑ слобода детета је у педагошкој пракси условљена потребом за контролом и безбедношћу
- ❑ самосталност и доношење одлука позитивно утичу на развој одговорности код деце

- ☐ постоји позитивна корелација између слободe избора и развоја самосталности
- ☐ васпитачи препознају значај сопствене улоге у подстицању самоваспитања.

5.4. Методе истраживања

У истраживању су примењене следеће методе:

- ☐ метода теоријске анализе и синтезе (за проучавање литературе о слободи, васпитању и самоваспитању)
- ☐ дескриптивна метода (за описивање ставова испитаника)
- ☐ статистичка метода (за обраду добијених података)
- ☐ метода анкетирања (за прикупљање података од васпитача)

5.5. Инструмент истраживања

Као инструмент истраживања коришћен је упитник конструисан за потребе овог мастер рада под називом: „Ставови васпитача о слободи као основи самоваспитања деце предшколског узраста“

Упитник је анонимног и добровољног карактера и састоји се из три дела:

- ☐ I део: општи подаци о испитаницима
- ☐ II део: тврдње Ликертовог типа (скала од 1 до 5)
- ☐ III део: отворена питања.

5.6. Узорак истраживања

Узорак истраживања чине васпитачи предшколских установа. Узорак чини 30 васпитача предшколске установе „Галеб“ у Петровцу на Млави.

5.7. Техника прикупљања података

Подаци су прикупљени методом анкетирања, применом писаног упитника који је достављен васпитачима у предшколским установама. Испитаници су упознати са циљем истраживања и гарантована им је анонимност.

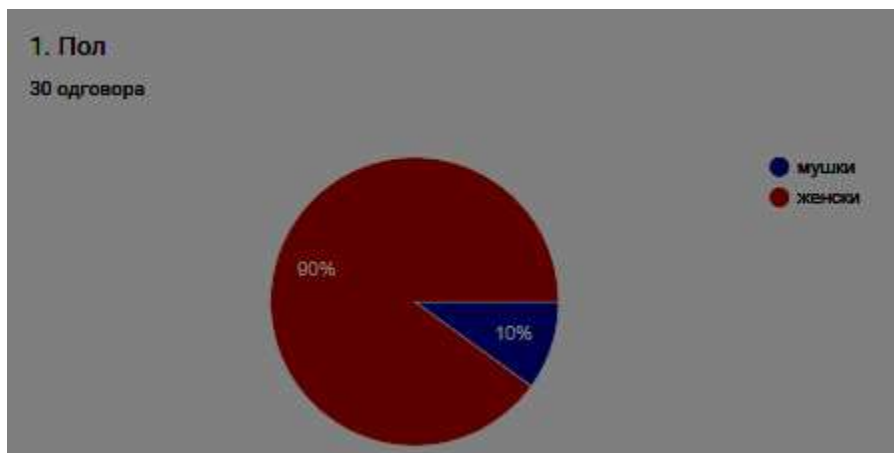
5.8. Начин обраде података

Прикупљени подаци из упитника биће обрађени квантитативно и квалитативно. Квантитативна обрада подразумева израчунавање фреквенција, процената и средњих вредности одговора, док се квалитативна анализа односи на интерпретацију одговора на отворена питања.

5.9. Резултати истраживања

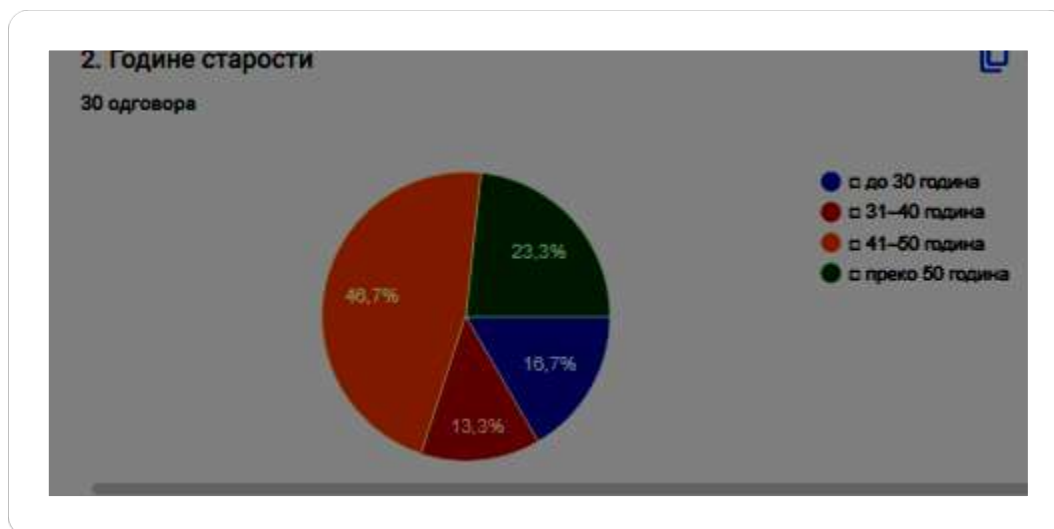
На основу података из приложеног упитника (који садржи укупно 30 одговора испитаника), у наставку је детаљна анализа сваког питања и добијених резултата.

I ДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ И СТРУЧНИ ПРОФИЛ ИСПИТАНИКА

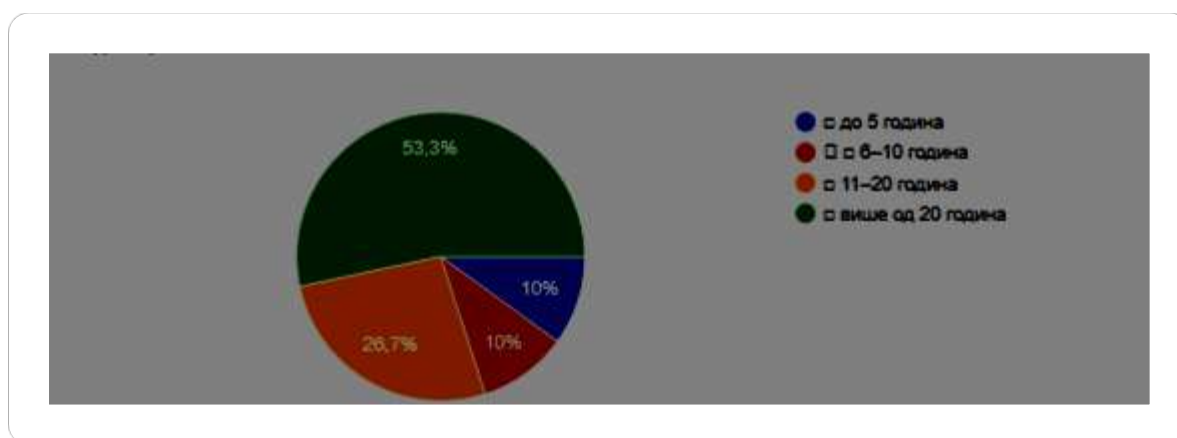
Графикон 1. Пол испитаника

Од укупно 30 испитаника, огромну већину чине жене са 90% (27 испитаника), док мушкарци чине 10% (3 испитаника). Оваква структура је потпуно очекивана с обзиром на професионалну оријентацију у предшколском васпитању и образовању. Подаци указују на изразито виталну и генерацијски оптимално избалансирану структуру колектива. Преко 70% испитаника чине особе млађе од 40 година.

Графикон 2. Године старости

Најзаступљенија је група од 31 до 40 година са 46,7%. Следе млади до 30 година са 23,3% , затим група од 41 до 50 година са 16,7% , док су испитаници преко 50 година заступљени са 13,3%. Колектив је релативно млад, са преко 70% запослених млађих од 40 година.

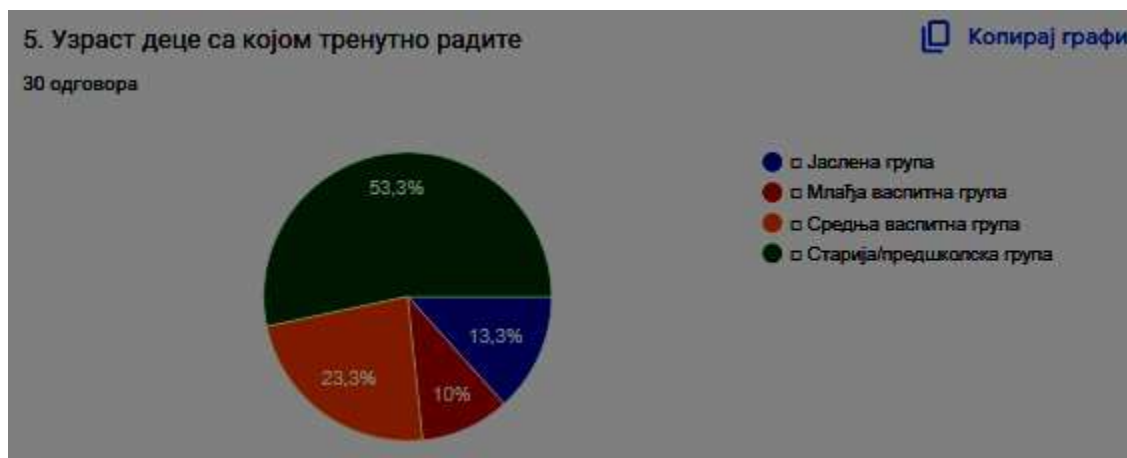
Графикон 3. Радни стаж

Више од половине испитаника (53,3%) има радни стаж до 5 година. Следе испитаници са 11–20 година стажа (20,7%) , док групе од 6–10 година стажа и с више од 20 година стажа имају по једнаку заступљеност од 10%. Ово указује на велики прилив младог кадра у установу,

Табела 1. Стручна спрема испитаника

Стручна спрема	F	%
Виша школа	4	13,3
Основне академске студије	9	30,0
Мастер студије	11	36,7
Средња школа	1	3,3
Специјалистичке студије	2	6,6
Средња стручна спрема	1	3,3
Укупно	30	100,0

Резултати показују да највећи број испитаника има завршене мастер студије (36,7%), док 30% васпитача има завршене основне академске студије. Испитаници са завршеном вишом школом чине 13,3% узорка. Остале категорије стручне спреме (средња школа, средња стручна спрема) заступљене су са по 3,3%, односно по једним испитаником и специјалистичке студије 6,6%. Посматрано у целини, резултати указују да узорак чине претежно високообразовани васпитачи. Чињеница да више од две трећине испитаника има завршене основне академске или мастер студије говори у прилог томе да испитаници поседују одговарајуће стручно образовање за разумевање савремених педагошких концепата, као што су слобода, самосталност, одговорност и самоваспитање деце. То повећава поузданост добијених ставова и омогућава њихово релевантно тумачење у контексту циљева овог истраживања.

Графикон 4. Узраст деце са којом васпитачи раде

Већина испитаника тренутно ради са старијом/предшколском групом (53,3%). Са средњом васпитном групом ради 23,3% , са јасленом групом 13,3% , а са млађом васпитном групом 10%. Ова структура показује да је фокус истраживања највише усмерен на узраст у којем су независност, доношење одлука и припрема за школу најактуелнији (преко 50% предшколска група). Ипак, покривеност свих узрасних група (од јаслица до предшколског) омогућава да се феномен слободе посматра интегрално, кроз све фазе раног детињства.

II СТАВОВИ О СЛОБОДИ И САМОВАСПИТАЊУ ДЕТЕТА

Табела 2. Слобода представља основу самоваспитања детета.

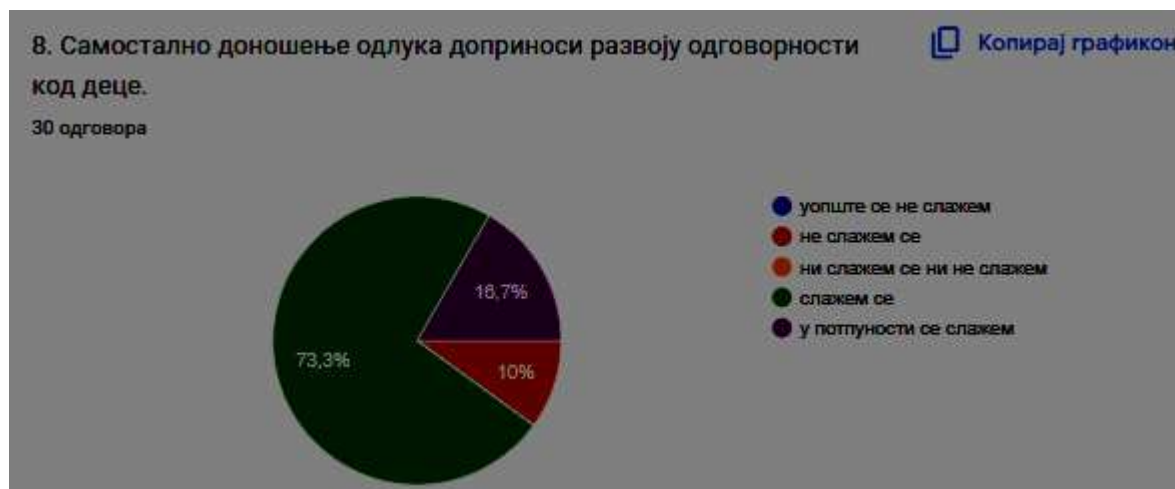
Одговор	Број испитаника (f)	Проценат (%)
уопште се не слажем	0	0.0%
не слажем се	4	13.3%
ни слажем се ни не слажем	5	16.7%
слажем се	16	53.3%
у потпуности се слажем	5	16.7%
Укупно	30	100.0%

Слобода представља основу самоваспитања детета - Испитаници показују изразито позитиван став према овој тврдњи. Већина се слаже (53,3%) или у потпуности слаже (16,7%, односно 5 испитаника) са овом констатацијом. Неутралних је 16,7% , док се 13,3% не слаже. Васпитачи препознају да слобода избора у малим, свакодневним стварима (избор игре, играчке, сарадника, материјала) чини темељ за изградњу самопоуздања код деце и смањује деструктивни отпор према правилима групе.

Табела 3. Деци треба омогућити слободу избора у свакодневним активностима.

Одговор	Број испитаника (f)	Проценат (%)
уопште се не слажем	0	0.0%
не слажем се	0	0.0%
ни слажем се ни не слажем	3	10.0%
слажем се	25	83.3%
у потпуности се слажем	2	6.7%
Укупно	30	100.0%

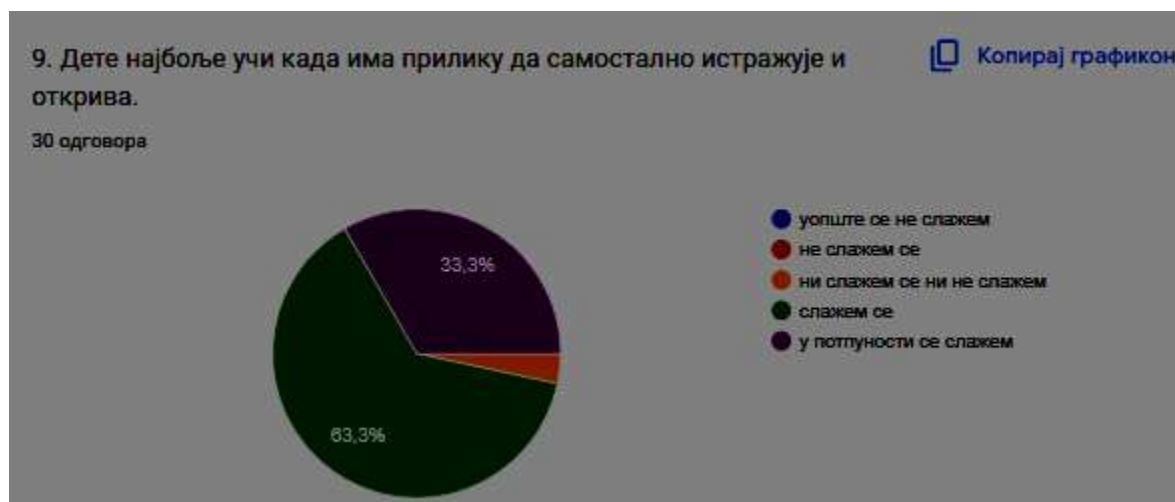
Изразито висок проценат од чак 83,3% испитаника се „слаже“ са овом изјавом, док преосталих 16,7% чине они који су неутрални (10%) и они који се у потпуности слажу (око 6,7%). Овако снажна подршка сугерише да је идеја дечје слободе у потпуности прихваћена као стандард савремене васпитне праксе. Васпитачи препознају да слобода избора у малим, свакодневним стварима (избор игре, играчке, сарадника, материјала) чини темељ за изградњу самопоуздања код деце и смањује отпор према правилима групе.

Графикон 5. Самостално доношење одлука доприноси развоју одговорности код деце

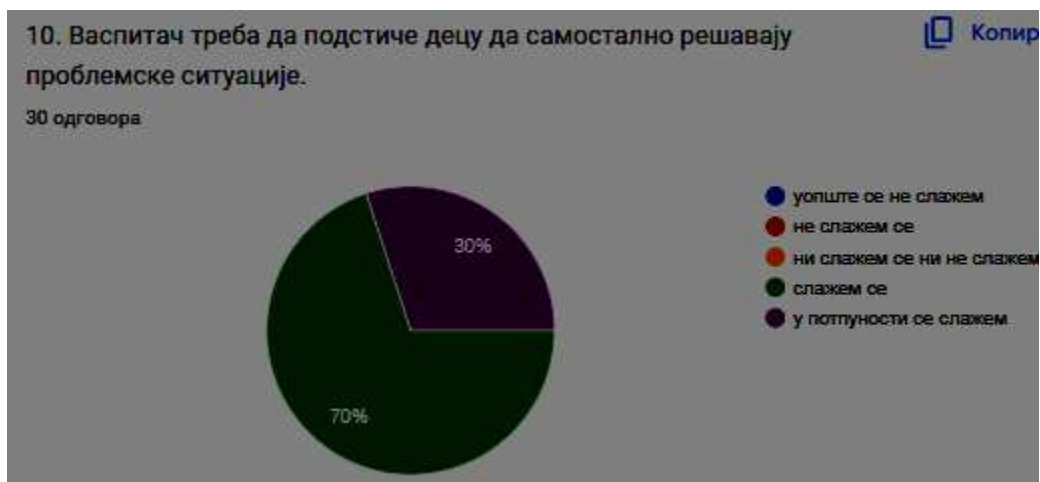
Испитаници претежно подржавају ову везу — укупно се слаже или у потпуности слаже 90% њих (73,3% „слажем се“ и 16,7% „у потпуности се слажем“). Неутралних је 10%.

Непостојање негативних одговора потврђује да у колективу влада јасно разумевање узрочно-последичне везе између аутономије и одговорности. Одрасли често желе одговорну децу, али им не дају прилику да доносе одлуке; васпитачи из овог узорка правилно уочавају да се одговорност вежба искључиво кроз искушавање последица сопствених избора.

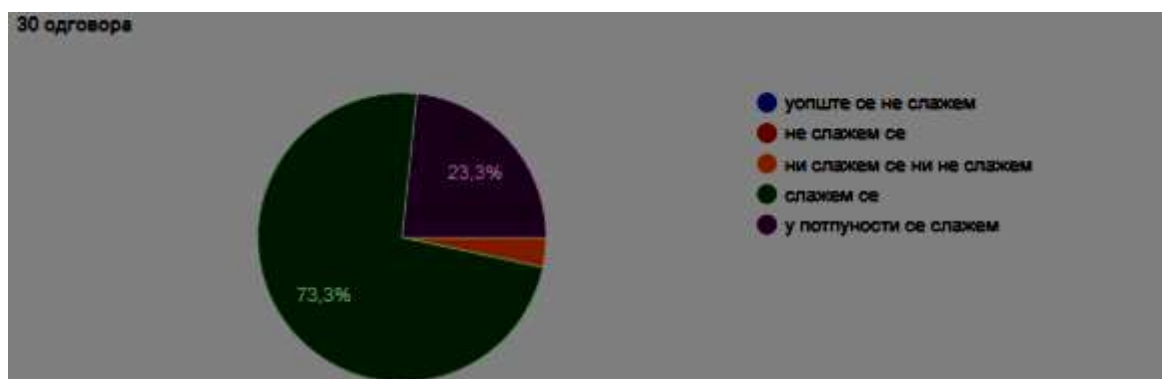
Графикон 6. Дете најбоље учи када има прилику да самостално истражује и открива

Ово је једна од тврдњи са најснажнијом подршком у упитнику. Сви испитаници се слажу: 63,3% се слаже , а 33,3% се у потпуности слаже. Нема негативних нити неутралних одговора. Овај графикон пружа можда најмоћнији резултат у целом упитнику. Дете као активног истраживач, а не пасивног примаоца знања, у потпуности је укорењен у свести испитаника. Ово директно рефлектује вредности нове парадигме предшколског васпитања, која одбацује модел предавања у вртићу, тачније пасивности деце.

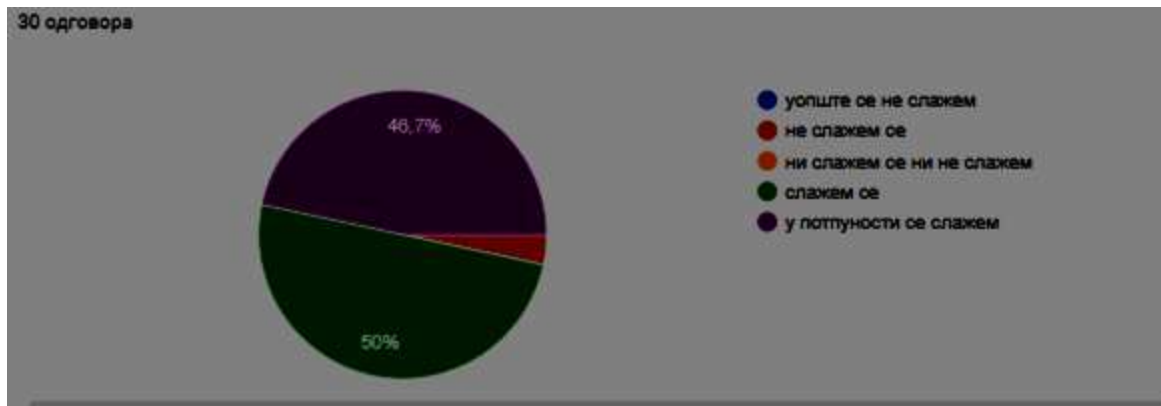
Графикон 7. Вaспитач треба да подстиче децу да самостално решавају проблемске ситуације

Идентично као и код претходног питања, подршка је скоро потпуна. Са овом тврдњом се слаже 70% испитаника, а у потпуности се слаже 30%.

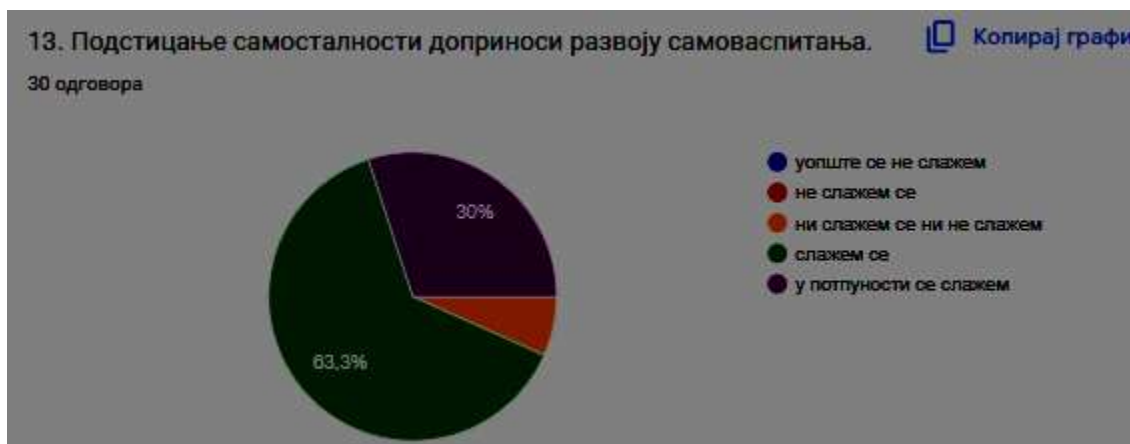
Графикон 8. Превелика контрола одраслих може ограничити развој самосталности код детета

Већина испитаника препознаје негативан утицај хиперпротекције или претеране контроле, те се 73,3% слаже са тврдњом, док се 23,3% у потпуности слаже.

Графикон 9. Слобода увек треба да буде праћена развијањем осећаја одговорности

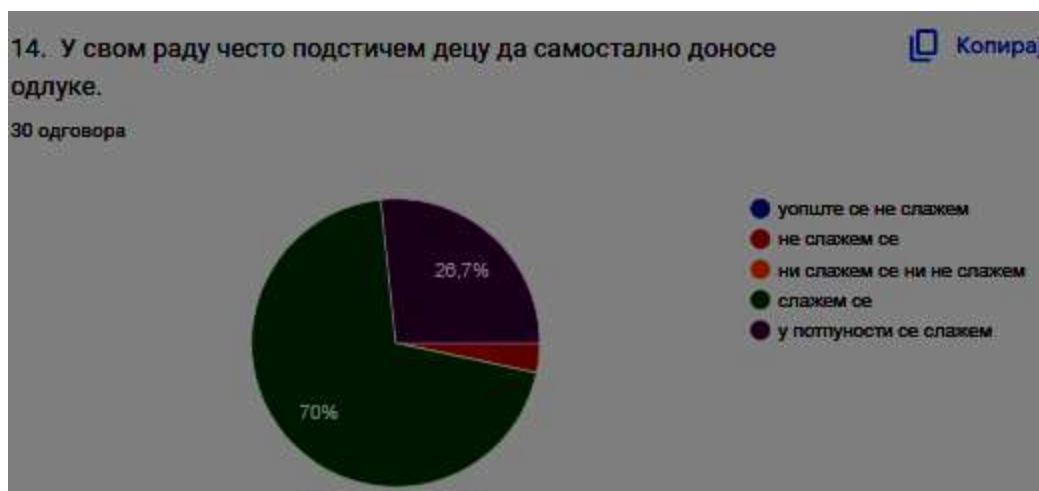
Овде имамо високу подељеност између два позитивна степена сагласности: половина испитаника (50%) се у потпуности слаже, док се 46,7% слаже са тврдњом. Ово указује на балансиран педагошки приступ где слобода не значи анархију.

Графикон 10. Подстицање самосталности доприноси развоју самоваспитања

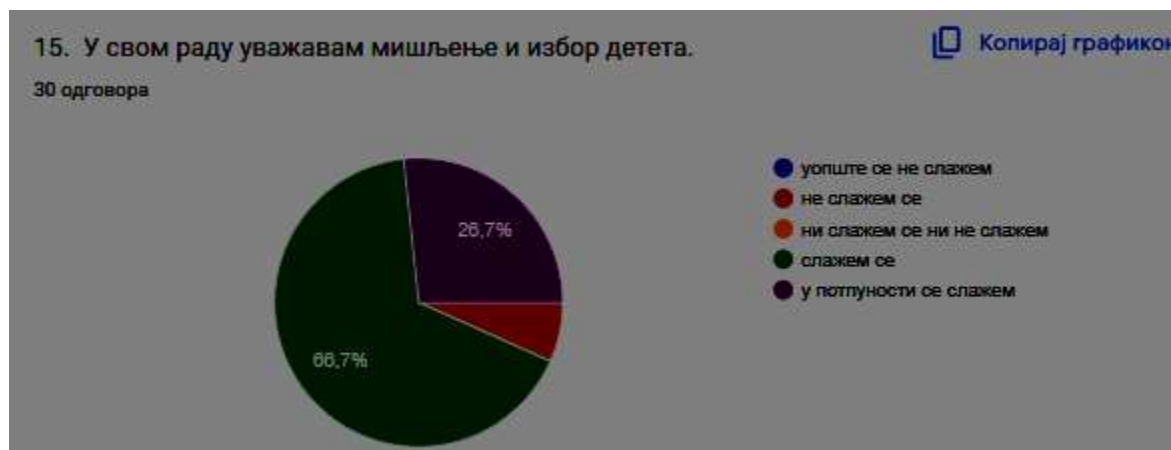
Потврђује се јасна педагошка веза: 63,3% се слаже, а 30% се у потпуности слаже да је самосталност кључ самоваспитања.

III ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА И САМОВРЕДНОВАЊЕ РАДА ВАСПИТАЧА

Графикон 11. Подстицање деце на доношење самосталних одлука

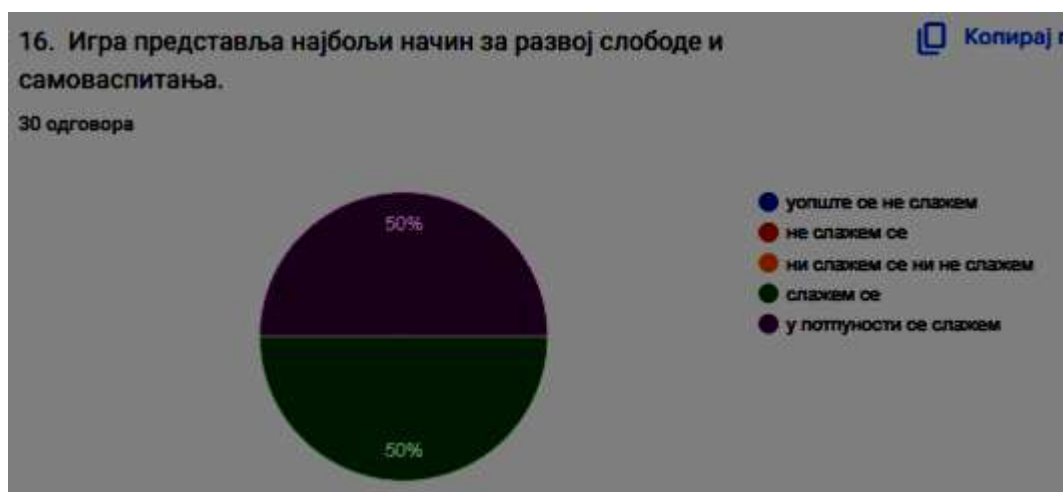
У свом раду често подстичем децу да самостално доносе одлуке: Васпитачи сматрају да ово примењују у пракси у високој мери: 70% је изабрало опцију „слажем се“, а 26,7% „у потпуности се слажем“.

Графикон 12. Уважавање мишљења и избора детета

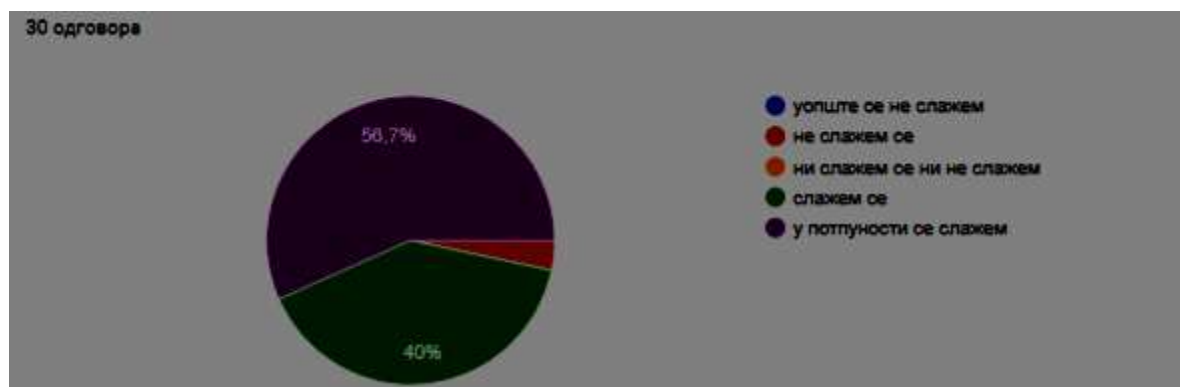
У свом раду уважавам мишљење и избор детета: Слично претходном, практична примена партиципације деце је висока: 68,7% се слаже, а 26,7% се у потпуности слаже. Овај податак говори о клими међусобног уважавања и партнерства на релацији васпитач–дете. Уважавање мишљења детета у пракси значи да се деčји предлози слушају, да се прате

њихова интересовања при креирању пројеката и да се дејчи глас чује приликом успостављања правила у групи.

Графикон 13. Игра представља најбољи начин за развој слободе и самоваспитања

Савршено подељени одговори у корист позитивног става: тачно пола испитаника (50%) се слаже, док се друга половина (50%) у потпуности слаже са овом тврдњом. Игра се једногласно види као примарни медијум за развој детета.

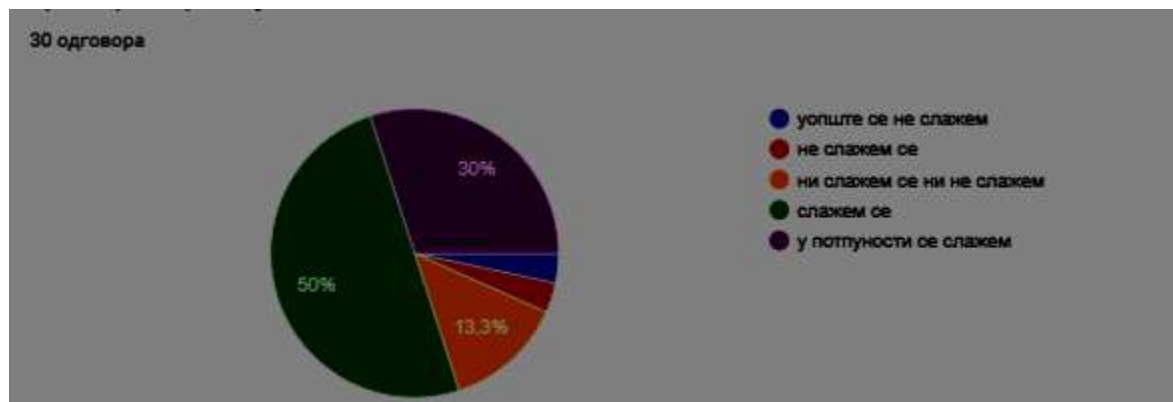

Графикон 14. Сарадња са породицом значајно доприноси развоју самосталности детета

Улога породице је високо вреднована. Са овом тврдњом се слаже 56,7% , а у потпуности се слаже 40% испитаника. Васпитачи су дубоко свесни да је вртић само један стуб дејчег развоја. Уколико се деци у вртићу даје слобода и подстиче самосталност, а код куће се

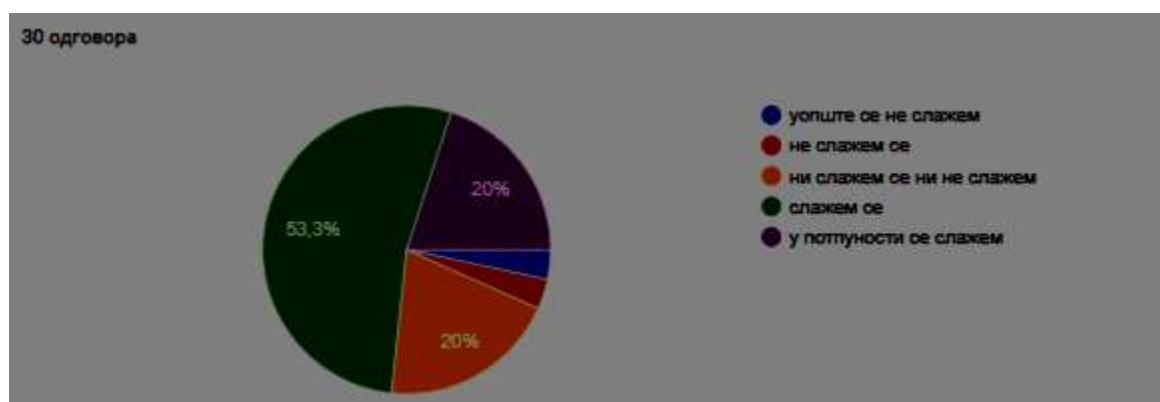
примењује претерано заштитнички или ауторитарни стил, долази до односа који збуњује дете. Овај високи проценат сведочи о потреби за квалитетним партнерством са родитељима.

IV КОНТЕНКСТУАЛНИ ФАКТОРИ (Програм, услови и компетенције)

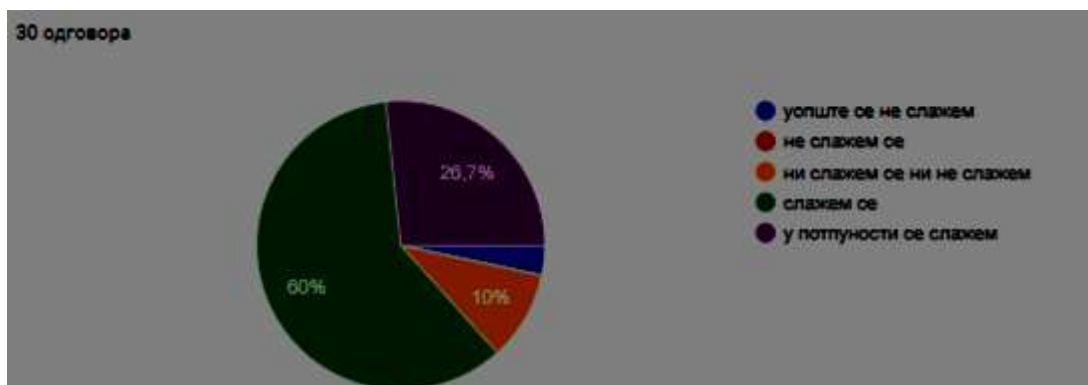
Графикон 15. Савремени програм предшколског васпитања пружа довољно простора за развој слободe детета

Постоји умерено позитиван став према програму (нпр. „Године узлета“). Половина испитаника (50%) се слаже, док се 30% у потпуности слаже. Међутим, појављује се и одређени проценат неутралних (13,3%).

Графикон 16. Услови рада у вртићу омогућавају подстицање самосталности и самоваспитања

Овде су ставови нешто умеренији у односу на теоријска питања. Иако се већина слаже (53,3%), приметан је проценат оних који су неутрални (20%) или се у потпуности слажу (20%), што сугерише да просторни и материјални услови понекад могу бити изазов.

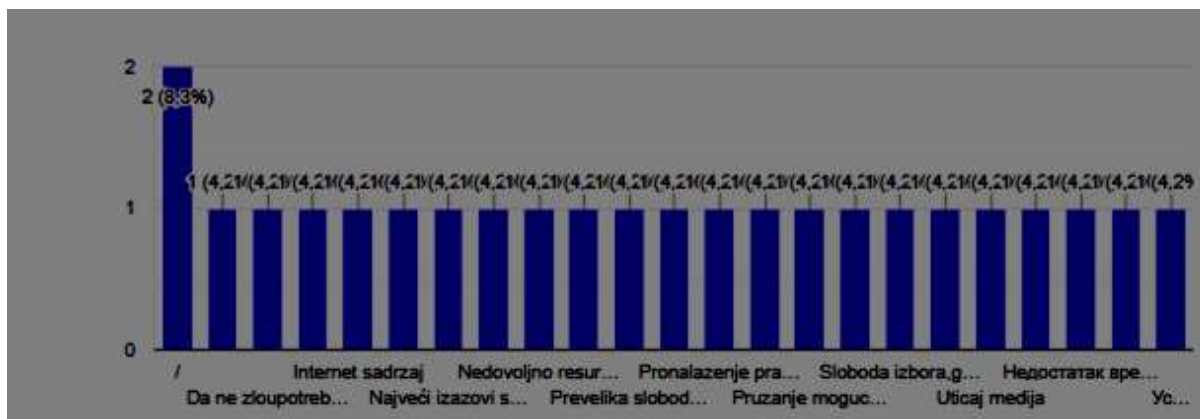
Графикон 17. Васпитачи су довољно оспособљени да развијају самоваспитање код деце

Већина испитаника сматра да су они и њихове колеге способни за овај задатак (60% се слаже, 26,7% се у потпуности слаже), док је 10% остало неутрално.

Табела 4. Деца која имају већу слободу избора показују већи степен самосталности

Одговор	Број испитаника (f)	Проценат (%)
уопште се не слажем	1	3.3%
не слажем се	0	0.0%
ни слажем се ни не слажем	2	6.7%
слажем се	21	70.0%
у потпуности се слажем	6	20.0%
Укупно	30	100.0%

Деца која имају већу слободу избора показују већи степен самосталности: Веома висока корелација у ставовима: 70% се слаже, а 20% се у потпуности слаже са овом изјавом.

Графикон 18. Највећи изазови у подстицању слободе као основе самоваспитања

На питање који су највећи изазови у подстицању слободе као основе самоваспитања код деце предшколског узраста, анализом текстуалних одговора издвајају се следећи кључни изазови:

1. Утицај медија и дигиталних садржаја (Интернет садржај, утицај медија) који често нуде готове и неквалитетне обрасце понашања.
2. Недостатак вредности и недостатак времена за рад са децом.
3. Недовољно ресурса и просторна ограничења унутар установа.
4. Страх од злоупотребе слободе (да деца не злоупотребе слободу) и превелика слобода без граница (пермисивност), где је изазов пронаћи праву меру између вођења и слободе.

24. Шта би, по Вашем мишљењу, требало унапредити како би се у предшколским установама успешније развијала слобода и самоваспитање деце? Предлози испитаника се могу груписати у четири категорије:

1. Промена праксе и активности: Више укључивати децу у свакодневне реалне активности (распремање стола након obroка, одлагање гардеробе и обуће, сређивање собе и дворишта).
2. Простирно-материјални услови: Флексибилнији простор предшколске установе, са лако доступним, неструктурираним материјалима који провоцирају деčју радозналост и омогућавају самостално вођење пројеката кроз игру.
3. Професионални развој и организација: Континуирана едукација васпитача, укључивање стручне службе и управе, давање веће слободе самим васпитачима у доношењу одлука и планирању, смањење броја деце у групама, као и повећање броја васпитача.
4. Сарадња: Јачање сарадње са родитељима ради усклађивања васпитних стилем.

5.10. Дискусија на основу резултата истраживања

На основу приказаних резултата може се закључити да су све постављене хипотезе потврђене, али треба нагласити да су оне потврђене на нивоу ставова испитаника, а не статистичким тестирањем (нису приказани коефицијенти корелације, χ^2 тестови, t-тестови и сл.). Резултати показују јасну тенденцију слагања васпитача са постављеним тврдњама.

Потврђеност хипотеза

X1: Васпитачи сматрају да слобода има кључну улогу у развоју самоваспитања. – Потврђена.

Више од две трећине испитаника (70%) слаже се или у потпуности слаже да слобода представља основу самоваспитања детета, што показује да васпитачи препознају њен значај у развоју личности детета.

X2: Слобода детета је у педагошкој пракси условљена потребом за контролом и безбедношћу. – Потврђена.

Већина испитаника (96,6%) сматра да слобода мора бити праћена развијањем одговорности, док велики број њих (96,6%) истиче да претерана контрола одраслих може ограничити развој самосталности. Ови резултати указују да васпитачи слободу не посматрају као потпуно одсуство правила, већ као вредност која подразумева јасне границе и безбедно окружење.

X3: Самосталност и доношење одлука позитивно утичу на развој одговорности код деце. – Потврђена.

Чак 90% испитаника слаже се да самостално доношење одлука доприноси развоју одговорности код деце, док скоро сви васпитачи истичу да у свом раду подстичу децу да самостално решавају проблеме и доносе одлуке.

X4: Постоји позитивна повезаност између слободе избора и развоја самосталности. – Потврђена.

Већина испитаника (90%) сматра да деца која имају већу слободу избора показују већи степен самосталности. Иако у раду није израчуната статистичка корелација, добијени ставови указују на постојање позитивне повезаности између ова два конструкта.

X5: Васпитачи препознају значај сопствене улоге у подстицању самоваспитања. – Потврђена.

Велика већина испитаника наводи да уважава мишљење детета, подстиче самостално доношење одлука и сматра да је игра најзначајнији начин развоја слободе и самоваспитања. Такође, већина процењује да је стручно оспособљена за подстицање самоваспитања код деце.

Закључци истраживања

На основу добијених резултата могу се извести следећи закључци:

1. Васпитачи препознају слободу као један од основних предуслова развоја самоваспитања, самосталности и одговорности код деце предшколског узраста.
2. Испитаници сматрају да је детету неопходно омогућити избор у свакодневним активностима, јер се управо кроз доношење одлука развијају самопоуздање, иницијативност и одговорност.
3. Резултати указују да се савремена предшколска пракса заснива на схватању детета као активног учесника у сопственом учењу, што је у складу са савременим педагошким концепцијама.
4. Васпитачи истичу да слобода мора бити повезана са јасно постављеним правилима и постепеним развијањем осећаја одговорности, како би се избегла пермисивност.
5. Практичан рад васпитача показује висок степен примене стратегија које подстичу самосталност, као што су уважавање мишљења детета, подстицање истраживања, решавања проблема и игре као основног облика учења.
6. Као највеће препреке развоју слободе и самоваспитања издвојени су утицај медија, недостатак времена и ресурса, просторна ограничења у вртићима и потреба за проналажењем равнотеже између слободе и контроле.
7. Васпитачи сматрају да је за успешније подстицање самоваспитања неопходно унапредити материјалне услове рада, обезбедити континуирано стручно усавршавање, смањити број деце у васпитним групама и јачати сарадњу са породицом.

На основу детаљне квантитативне и квалитативне анализе спроведеног истраживања, изводи се свеобухватни закључак који осветљава тренутно стање, изазове и смернице за даљи развој слободе као основе самоваспитања деце у предшколском контексту.

Резултати истраживања показују да међу испитаницима (које у огромној већини чине жене, са релативно младим кадровима и високим нивоом формалног образовања) постоји изузетно развијена свест о значају дечје агентивности. Ставови практичара су у потпуности усклађени са савременим теоријским приступима и актуелним програмом предшколског васпитања („Године узлета“). Постоји апсолутни консензус око тога да дете најбоље учи кроз самостално истраживање, отварање проблемских ситуација и кроз игру као примарни медијум развоја. Васпитачи препознају да претерана контрола одраслих директно кочи развој дечје аутономије и да слобода избора природно води ка већем степену одговорности и самосталности.

Иако испитаници у високом проценту процењују да у свакодневном раду уважавају мишљење деце и подстичу их на доношење одлука, детаљнија анализа открива јасан раскорак између жељеног (педагошких идеала) и остваривог (реалних контекстуалних услова). Када се пређе на терен реалних услова рада у вртићу, оцена услова је приметно умеренија и критичнија у односу на теоријске тврдње. Као највећи институционални изазови идентификовани су превелике васпитне групе (неповољан број деце по васпитачу) и просторна крутост, што физички ограничава дечју слободу кретања, избора и вођења сопствених пројеката.

Квалитативни одговори испитаника осветљавају дубље социолошке и педагошке проблеме са којима се суочавају. Први је дигитални амбијент (интернет садржаји и медији) који деци намеће пасивне улоге и готове обрасце, што је у директној супротности са активним самоваспитањем. Други изазов је сарадња са породицом. Иако се она сматра кључном, у пракси често долази до размимоилажења у васпитним стилевима. Васпитачи такође оправдано страхују од погрешног тумачења слободе, наглашавајући да слобода без јасно постављених граница прелази у анархију, због чега је кључно да сваки вид слободе у вртићу буде праћен паралелним развијањем осећаја одговорности.

Да би се потенцијал савременог програма и висока мотивисаност васпитача у потпуности искористили, истраживање јасно мапира следеће кораке:

- ▣ Реформа физичког окружења: Неопходно је трансформисати простор вртића у флексибилну средину са лако доступним, неструктурираним ("отвореним") материјалима који подстичу дечју радозналост.

- ☐ Реално животно учење: Акценат треба ставити на аутентичне активности у заједници (укључивање деце у реалне послове одржавања средине, кухињске активности, бригу о дворишту), чиме се слобода избора везује за реалну друштвену одговорност.
- ☐ Системска подршка кадру: Обезбедити већу аутономију васпитачима од стране управе, континуирану стручну едукацију, те радикално радити на смањењу броја деце у групама како би се омогућио индивидуализован приступ.
- ☐ Едукација родитеља: Развијати партнерске програме са породицом како би се концепт подстицања самосталности и самоваспитања подједнако примењивао и у кућним условима.

Васпитачи поседују висок стручни интегритет и јасну визију дечјег самоваспитања кроз слободу, али да би се та визија у потпуности реализовала, неопходно је системско олакшавање услова рада кроз смањење група, боље материјалне ресурсе и снажније повезивање са породицом.

Закључак

Питање слободе представља једно од темељних филозофских, педагошких и књижевних питања, будући да је неодвојиво од развоја личности, моралног сазревања и процеса васпитања. Полазећи од схватања да се слобода не може посматрати као одсуство ограничења, већ као могућност одговорног избора, овај рад је настојао да прикаже на који начин се идеја слободе испољава у књижевном стваралаштву Арсена Диклића и колики је њен значај за развој детета као слободне, самосталне и морално одговорне личности.

Теоријски део рада показао је да су слобода, егзистенција, одговорност, васпитање и самоваспитање међусобно тесно повезани појмови. Филозофска разматрања указују да човек своју слободу остварује кроз преузимање одговорности за сопствене поступке, док педагошка схватања наглашавају да је циљ васпитања развој личности која је способна за самостално мишљење, критичко просуђивање и доношење одговорних одлука. Самоваспитање представља највиши степен тог развоја, јер подразумева унутрашњу мотивацију појединца да непрестано ради на сопственом усавршавању. Анализа Диклићевих романа показала је да су мотиви слободе, одговорности и одрастања једни од носећих елемената његовог књижевног света. Кроз сложене животне ситуације, моралне дилеме и психолошки уверљиво обликовање ликова, Диклић приказује дете као активног учесника сопственог развоја. Његови јунаци не добијају готова решења, већ кроз искуство, грешке и суочавање са последицама сопствених одлука постепено изграђују лични идентитет и систем вредности. Посебно место у његовим романима заузима мотив рата, који, иако представља трагично историјско искуство, постаје оквир у коме деца развијају храброст, солидарност, самосталност и моралну зрелост.

Истраживање тематских поставки Диклићевих романа показало је да су опозициони модели, попут добра и зла, светлости и таме, невиности и идеологије, важни носиоци значења и средство обликовања моралне свести младог читаоца. Психолошка анализа ликова потврђује да се развој слободе одвија кроз унутрашње преиспитивање, суочавање са страхом и прихватање личне одговорности. Истовремено, архетипски обрасци доприносе универзалности Диклићевог стваралаштва, чинећи га актуелним и у савременом педагошком контексту. Посебна пажња посвећена је положају детета у Диклићевим романима. Анализа је показала да је дете представљено као самостална личност која има

право на избор, сопствено мишљење и активно учешће у обликовању свог живота. Слобода детета у овим романима није схваћена као потпуна независност од правила, већ као процес постепеног развијања одговорности, самоконтроле и моралне зрелости. Управо зато Диклићево стваралаштво има изражен васпитни потенцијал и представља значајан ослонац у разумевању савремених концепција васпитања.

Емпиријски део рада потврдио је да васпитачи препознају слободу као један од најважнијих предуслова развоја самоваспитања деце предшколског узраста. Већина испитаника сматра да деци треба омогућити слободу избора у свакодневним активностима, јер она доприноси развоју самосталности, одговорности и самопоуздања. Истовремено, резултати показују да васпитачи не посматрају слободу као одсуство граница, већ као процес који мора бити праћен јасним правилима, развијањем одговорности и подршком одраслих.

Постављене хипотезе истраживања у целини су потврђене. Резултати указују да васпитачи препознају значај слободе као основе самоваспитања, сматрају да самостално доношење одлука развија одговорност код деце, препознају позитивну повезаност између слободе избора и развоја самосталности, као и сопствену улогу у подстицању ових процеса. Такође, истраживање је показало да постоје одређени изазови у практичној реализацији ових педагошких начела, пре свега у виду просторних и материјалних ограничења, утицаја савремених медија, потребе за већом сарадњом са породицом и континуираним професионалним усавршавањем васпитача. Резултати овог рада потврђују да између књижевности и педагогије постоји снажна повезаност. Диклићеви романи не представљају само уметничка дела, већ и значајан васпитни ресурс који код младих читалаца подстиче развој моралног расуђивања, самосталности, одговорности и слободе. Они показују да се слобода не стиче као право без обавеза, већ као способност одговорног избора и спремност да се прихвате последице сопствених поступака.

На основу свега изложеног може се закључити да је слобода један од темељних предуслова развоја целовите личности детета. Када је праћена одговорношћу, подршком одраслих и подстицајним васпитним окружењем, она постаје основа самоваспитања, моралног развоја и изградње самосталне личности. Управо у томе лежи трајна вредност Диклићевог књижевног стваралаштва, које и данас представља значајан допринос разумевању детињства, васпитања и човекове слободе.

Прилози

Прилог 1 - Припрема за усмерену активност васпитача

У наставку је активност прерађена као формална детаљна припрема за васпитаче, повезана са концепцијом „Године узлета” - програм предшколског васпитања и образовања заснован на добробити детета, учешћу, истраживању, игри, односима и развијању компетенција), где се књижевно дело не користи за пасивно слушање, већ као подстицај за истраживање, драмску симулацију и заједничко грађење значења кроз игру.

Узрасна група: Старија / Припремна предшколска група (5–7 година)

Тема активности: Моје одлуке – моја супермоћ

Књижевни подстицај: Романескни свет Арсена Диклића (мотиви деловања из књига *Салаш у Малом Риту* и *Не окрећи се, сине*)

Облик рада: Групни, фронтални, рад у малим групама (паровима)

Методе рада: Истраживачко-драмска метода, метода разговора, метода играња улога, метода живих сценарија

1. ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ АКТИВНОСТИ

Кључни циљ:

Развијање моралне аутономије код деце кроз увид да слобода избора са собом носи личну одговорност и утицај на заједницу, коришћењем књижевних мотива заједништва, оданости и солидарности.

Задачи:

- ☐ **Мисаони/Когнитивни:** Развијање моралног расуђивања, предвиђање последица сопствених и туђих поступака („шта се дешава ако изаберем Кс”), повезивање туђих емоција са својим одлукама.
- ☐ **Социјално-емоционални:** Јачање емпатије, развијање солидарности и поверења унутар вршњачке групе, препознавање заједништва као заштите од страха.
- ☐ **Драматизација и изражавање:** Способност уласка у улогу књижевног лика, вербално и невербално изражавање етичког става кроз акцију.

☐ 2. СРЕДСТВА И МАТЕРИЈАЛИ ЗА РАД

- ☐ Плаво платно (или дугачки плави конопц) за симулацију „речног корита/реке”.

- ☐ Дрвена вага (или две велике кутије са ознакама „срећан смајли” и „тужан смајли”).
- ☐ Зелене и црвене лоптице за гласање (вагање одлука).
- ☐ Једна „посебна/атрактивна” играчка (нпр. велики багер или светлећи глобус/реквизит).
- ☐ Картонски „Ордени одговорности” у облику круга, бојице, фломастери, тракице.

2. СТРУКТУРА И ТОК АКТИВНОСТИ

Уводни део: „Чаробни кутак слободе” (око 7–10 минута)

- ☐ **Поставка ситуације:** Васпитач окупља децу и саопштава им да данас радна соба постаје „Земља Слободе” у којој свако дете може потпуно самостално да бира чиме ће се играти, без уобичајеног распореда по центрима.
- ☐ **Слободна игра:** Деца улазе у простор. Васпитач намерно уноси *само једну* нову, изузетно привлачну играчку око које очекује да ће се развити дилема. Прати се реакција деце 5 минута.
- ☐ **Књижевни увод:** Васпитач благо сигнализира крај игре и окупља децу у круг. Уводи лик и мотиве писца:

Васпитач: „Децо, док сте се играли, размишљао/ла сам о једном писцу који се звао Арсен Диклић. Он је писао приче о дружинама деце која су, баш као и ви сада, имала велику слободу да бирају. Али, у њиховом свету су постојале велике невоље и они су често морали сами, без одраслих, да одлуче шта је добро да ураде. Није увек било лако изабрати лакши пут, али су њихови избори показивали какви су они заправо другови.”

- ☐ **Провокативни разговор:**
 - *Да ли је лакше мислити само на себе када нечега има мало?*
 - *Када смо ми заиста добри другари у овој нашој соби?*
 - *Шта мислите, да ли храброст значи да се никада ничега не плашимо, или да ипак урадимо оно што је исправно, иако нам срце куца јако од страха?*

Главни део: Истраживање дилема кроз игру (око 20 минута)

Корак А: Игра „Вага последица” (Кантовски мотив савести)

Васпитач износи велику вагу/кутије на средину круга.

Васпитач: „Замислимо да се у нашој групи налази неко дете из Диклићеве приче које мора да донесе важну одлуку. Наша вага ће измерити тежину тих одлука. Зелена лоптица је избор који чува дружину, а црвена је избор који мисли само на себе.”

▣ **Ситуација 1 (Мотив дељења):** „Замислите да је у рату постојао само један комад топлот хлеба или само једна играчка коју су деца пронашла. Један дечак има СЛОБОДУ да је сакрије и задржи за себе. Шта би урадио Диклићев јунак који брине о својој дружини?”

- *Деца дискутују и спуштају лоптице на вагу.*
- *Закључак:* Као што јунаци прича деле последњи комад хлеба да би сви преживели, тако и ми бирамо избор који ће усрећити групу.

▣ **Ситуација 2 (Мотив истине и срушене куле):** „Ана је случајно срушила велику кулу коју је цела група правила. Она се јако плаши да то призна јер мисли да ће се сви љутити. Никола је то видео. Шта Никола може да изабере? Да ли да је тужи, да ћути, или да јој помогне да заједно поправе кулу?”

- *Разговор:* Да ли је лако признати грешку? Како прави друг реагује када неко други погреша?
- *Закључак:* Одговорност није да никада не погрешимо, већ да имамо храбрости да помогнемо да се грешка поправи.

Корак Б: Истраживачко-драмска игра „Речно корито и Чуvari тајног моста” (Сартровски мотив избора)

Васпитач на тепиху простире плаво платно – то је река која раздваја „опасну зону” од „слободне територије” (веза са реком Мишац/каналима у *Салаши* у *Малом Риту*). Преко реке води уски мост (струњача).

▣ **Контекст игре:** Деца постају „Дружина”. Они имају заједнички „тајни терет” (нпр. корпу са заједничким омиљеним стварима) који морају заједно да пренесу на другу страну реке преко моста. Ако неко испусти терет или неко заостане, кутија се враћа на почетак.

▣ **Увођење препреке:** Васпитач улази у улогу „Чувара моста” (репресивни ауторитет/Шицер из *Салаша* – прилагођен, без агресије, више као искушење).

▣ **Егзистенцијална дилема:** Када прво дете дође до моста, Чувар га зауставља и шапне му (тако да сви чују):

Чувар моста: „Ти можеш одмах да пређеш на слободну територију и даћу ти овај чаробни светлећи камен (лична корист) само ако ми предаш ту кутију и оставиш остатак дружине иза себе. Они нека чекају.”

- ▣ **Акција деце:** Дете на мосту се налази пред слободним избором. Васпитач зауставља време на тренутак (замрзнути кадар) и пита групу:
 - *Шта би урадио прави јунак који воли своју дружину?*
 - *Да ли је победа ако успемо потпуно сами, а сви остали изгубе? Која је победа вреднија?*
- ▣ **Решење из игре:** Очекује се (и подстиче) да дете одбије личну понуду и каже: „Не, ми прелазимо заједно.” Дружина се хвата за руке и заједно, носећи терет и пазећи на најспоријег члана, прелази мост, чиме „Чувар моста” губи своју моћ и пропушта их.
- ▣ **Закључак овог дела:** Највећа снага није када неко победи сам, већ када група успе заједно захваљујући оданости.

Завршни део: „Мој орден одговорности” (око 10 минута)

- ▣ **Рефлексија:** Деца поново седају у круг на слободној територији.
- ▣ **Васпитач:** „У причама које читамо и које ћете тек читати када кренете у школу, ми не памтимо јунаке по томе што су имали лепе кошуље или брзе бицикле. Памтимо их по томе какви су били према другима када је било тешко.”
- ▣ **Индивидуални стваралачки рад:** Свако дете добија картонски кружни орден. Задатак је да унутар њега нацртају или симболички обоје особину коју су данас показали (нпр. срце за пријатељство, испружена рука за помоћ, мост за заједништво).
- ▣ **Размена значења:** Док боје, васпитач разговара са децом:
 - *Коју особину би ти волео да има јунак твоје омиљене приче?*
 - *Коју си ти „супермоћ” избора данас употребио?*

4. ЕВАЛУАЦИЈА И САМОЕВРЕДНОВАЊЕ ВАСПИТАЧА

Након завршене активности, васпитач бележи:

1. Како су деца реаговала на појам „одговорности као супермоћи” – да ли су разумела везу између избора и последица?
2. У којој мери је драмска симулација на мосту покренула стварне емоције солидарности код предшколаца?

3. Да ли су Нове основе („Године узлета”) испоштоване кроз активну партиципацију деце у креирању исхода игре.

Прилог 2 - Упитник за васпитаче

Ставови васпитача о слободи као основи самоваспитања деце предшколског узраста

Поштоване колегинице и колеге,

Овај упитник је конструисан за потребе мастер рада чија је тема „Слобода као основ самоваспитања“. Циљ истраживања је испитивање ставова васпитача о значају слободе у развоју самоваспитања код деце предшколског узраста.

Анкета је анонимна и добровољна. Добијени подаци користиће се искључиво у научноистраживачке сврхе.

Молимо Вас да на питања одговорите искрено.

I ДЕО – ОПШТИ ПОДАЦИ

1. Пол

☐ Женски

☐ Мушки

2. Године старости

☐ до 30 година

☐ 31–40 година

☐ 41–50 година

☐ преко 50 година

3. Радни стаж

☐ до 5 година

☐ 6–10 година

☐ 11–20 година

☐ више од 20 година

4. Стручна спрема

☐ Виша школа

☐ Основне академске студије

- ☐ Мастер студије
- ☐ Друго _____

5. Узраст деце са којом тренутно радите

- ☐ Јаслена група
- ☐ Млађа васпитна група
- ☐ Средња васпитна група
- ☐ Старија/предшколска група

II ДЕО – СТАВОВИ ВАСПИТАЧА

Заокружите један од понуђених одговора.

- 1 – уопште се не слажем
- 2 – не слажем се
- 3 – ни слажем се ни не слажем
- 4 – слажем се
- 5 – у потпуности се слажем

6. Слобода представља основу самоваспитања детета.

1 2 3 4 5

7. Деци треба омогућити слободу избора у свакодневним активностима.

1 2 3 4 5

8. Самостално доношење одлука доприноси развоју одговорности код деце.

1 2 3 4 5

9. Дете најбоље учи када има прилику да самостално истражује и открива.

1 2 3 4 5

10. Васпитач треба да подстиче децу да самостално решавају проблемске ситуације.

1 2 3 4 5

11. Превелика контрола одраслих може ограничити развој самосталности код детета.

1 2 3 4 5

12. Слобода увек треба да буде праћена развијањем осећаја одговорности.

1 2 3 4 5

13. Подстицање самосталности доприноси развоју самоваспитања.

1 2 3 4 5

14. У свом раду често подстичем децу да самостално доносе одлуке.

1 2 3 4 5

15. У свом раду уважавам мишљење и избор детета.

1 2 3 4 5

16. Игра представља најбољи начин за развој слободе и самоваспитања.

1 2 3 4 5

17. Сарадња са породицом значајно доприноси развоју самосталности детета.

1 2 3 4 5

18. Савремени програм предшколског васпитања пружа довољно простора за развој слободе детета.

1 2 3 4 5

19. Услови рада у вртићу омогућавају подстицање самосталности и самоваспитања.

1 2 3 4 5

20. Васпитачи су довољно оспособљени да развијају самоваспитање код деце.

1 2 3 4 5

21. Деца која имају већу слободу избора показују већи степен самосталности.

1 2 3 4 5

22. Слобода доприноси развоју позитивне слике о себи код детета.

1 2 3 4 5

III ДЕО – ОТВОРЕНА ПИТАЊА

23. По Вашем мишљењу, који су највећи изазови у подстицању слободе као основе самоваспитања код деце предшколског узраста?

24. Шта би, по Вашем мишљењу, требало унапредити како би се у предшколским установама успешније развијала слобода и самоваспитање деце?

Хвала Вам на издвојеном времену и учешћу у истраживању!

Литература

1. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W. H. Freeman. New York.
2. Вуковић, Н. (1989). *Увод у књижевност за децу и омладину*. Унирекс. Подгорица.
3. Гадамер, Х. Г. (2011). *Истина и метода*. Веселин Маслеша. Сарајево.
4. Гадамер, Х.-Г. (2010). *Васпитање, то је васпитати себе. Досије*. Београд.
5. Galeano, E. (2019). *Las palabras andantes*. Siglo XXI Editores.
6. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). *The „What“ and „Why“ of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior*. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
7. Диклић, А. (1972). *Не окрећи се сине*. Веселин Маслеша. Сарајево.
8. Диклић, А. (1982). *Салаш у Малом Риту*. Веселин Маслеша. Сарајево.
9. Дучић, Ј. (2004). *Јутра са Леутара*. Просвета. Београд.
10. Идризовић, М.&Јекнић, Д. (1989). *Књижевност за децу у Југославији*. Књижевна заједница Другари. Сарајево.
11. Jung, C. G. (2001). *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. Princeton University Press.
12. Јунг, К. Г. (1968). *Човек и његови симболи*. Народна књига. Београд.
13. Jung, C. G. (2002). *The Collected Works of C. G. Jung: Volume 10 – Civilization in Transition*. Princeton University Press.
14. Ками, А. (2008). *Мит о Сизифу*. Плато. Београд.
15. Кант, И. (2000). *Критика практичног ума*. Плато. Београд.
16. Кант, И. (2000). *О васпитању*. Дерета. Београд.
17. Кјеркегор, С. (1988). *Болест на смрт*. Графос. Београд.
18. Kohlberg, L. (1981). *Essays on Moral Development: The Philosophy of Moral Development*. Harper & Row. San Francisco.
19. Марјановић, В. (1998). *Портрети српских писаца за децу*. Дечије новине. Горњи Милановац.
20. Министарство просвете (2022). *Основе програма предшколског васпитања и образовања – Године узлета*. Београд.
21. Ниче, Ф. (2012). *Тако је говорио Заратустра*. Дерета. Београд.

22. Пражић, М. (1978). *Књижевно дело Арсена Диклића*. У: Арсен Диклић, *Моришки снегови*. Народна књига. Београд.
23. Русо, Ж. (1993). *О друштвеном уговору*. Филип Вишњић. Београд.
24. Rutter, M. (2006). *Implications of Resilience Concepts for Scientific Understanding of Resilience*. Annals of the New York Academy of Sciences, 1094, 1–12
25. Сартр, Ж. П. (1984). *Биће и ништавило*. Полит. Београд.
26. Сартр, Ж. П. (2009). *Егзистенцијализам је хуманизам*. Плато. Београд.
27. Ушински, К. Д. (2015). *Човек као предмет васпитања: Оглед из педагошке антропологије*. Јурајт. Москва.
28. Франкл, В. Е. (1987). *Човеково трагање за смислом*. Напријед.
29. Франкл, В. Е. (2000). *Човекова потрага за смислом: Увод у логотерапију*. Бикон прес. Бостон.
30. Фром, Е. (1986). *Бекство од слободе*. Полит. Београд.